

تدوین مدل نظری تولید فضای شهری معنویت‌مبنا در شهر ایرانی - اسلامی با استفاده از روش داده‌مبنا (مطالعه موردی: بخش مرکزی شهر مشهد)

فرزانة مدنی*، مجتبی رفیعیان**، افسون مهدوی***، فاطمه محمدنایای قرایی****

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۰۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۳۰

چکیده

توسعه شهری و فرایند تولید فضا همواره با تعارضات جدی توأم بوده است. این امر منجر به تولید و بازتولید فضاهای سوداگرانه مبتنی بر منطق صرف انباشت سرمایه شده است. از جمله نمودهای این تقابل را می‌توان در مداخلات صورت گرفته در بافت‌های با هویت ویژه، چون مشهد دید، که در تعارض جدی با مباحث پایداری و ابعاد سه‌گانه آن است. در تقابل با این چالش‌ها، شهرسازی معنویت‌مبنا و لزوم شناسایی شاخص‌های آن در برنامه‌ریزی شهری معاصر در جهت تعادل بخشی، ضروری به نظر می‌رسد. روند افزایشی پژوهش‌ها در این زمینه از سوی مراکز علمی معتبر بیانگر لزوم هرچه بیشتر کاربست این مفهوم در مقیاس برنامه‌ریزی شهری معاصر است. این پژوهش با هدف ارائه خوانشی مکانی از شاخص‌های تولید فضای شهری معنویت‌مبنا در برنامه‌ریزی شهری معاصر در راستای تعدیل چرخه فعلی، با هدف تدوین اجزا و مؤلفه‌های مکانی مؤثر در تولید فضای شهری معنویت‌مبناست. این پژوهش به لحاظ هدف در زمره تحقیقات توسعه‌ای و از نوع کیفی است که با روش نظریه داده‌بنیاد انجام شده است. جامعه آماری شامل خبرگان و مطلعین کلیدی (۲۱ مصاحبه فردی و ۲ مصاحبه گروهی) که با استفاده از شیوه نمونه‌گیری هدفمند به عنوان حجم نمونه انتخاب شد. یافته‌های تحقیق، شناسایی ۲۳ شاخص در قالب ۸ بعد اصلی شامل چیدمان فضا، نقش‌انگیزی، نمادگرایی، پایداری، عدالت، امنیت، ساختار مدیریتی و معاصرسازی دانش نظری است. دستاورد این پژوهش، جای‌گذاری مفهومی تعادل‌بخش به چرخه تولید فضاست که با ساختارسازی مؤلفه‌های مکانی مؤثر در تولید فضای معنویت‌مبنا، باعث ارتقای کیفی مداخلات؛ خلق ارزش و نیل به پایداری توسعه خواهد شد.

واژه‌های کلیدی: تولید فضای شهری، شهرسازی معنویت‌مبنا، روش داده‌مبنا، کلان‌شهر و نمونه موردی مشهد.

fmdn66@gmail.com

rafei_m@modares.ac.ir

afsoon_mahdavi@iauk.ac.ir

Gharace.fatemeh@gmail.com

*دکتری شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی مشهد، ایران

**استاد گروه شهرسازی، دانشگاه تربیت مدرس، ایران

***نویسنده مسئول: استادیار گروه شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی کرمان، ایران

****استادیار گروه شهرسازی، واحد مشهد دانشگاه آزاد اسلامی مشهد، ایران

تنها بخشی از نمودهای بی‌توجهی به مسئله معنویت در تولید فضای شهر است (Bermudez, 2016: 105-108). این در حالی است که مفهوم معنویت، دارای پیشینه و جایگاهی ویژه در ساختاریابی فضایی برخی از شهرهای گذشته ایرانی بوده است و فضاهای معنوی همواره یکی از پیچیده‌ترین طراحی‌های معماری و شهری در ایران بوده است (ر.ک: بمانیان و دیگران، ۱۳۸۹؛ ایمانی خوشخو و شهری، ۱۳۹۷؛ شفیعا و صباغ‌پور، ۱۳۹۵؛ شفیعا و درودیان، ۱۳۹۶).

پژوهش‌های مختلفی در این زمینه در حال انجام است. در چند سال اخیر با تأسیس فوروم «معماری، فرهنگ و معنویت»^۴ در دانشگاه هاروارد در سال ۲۰۰۷ و برگزاری کنفرانسی با عنوان «شهرسازی، معنویت و سلامت»^۵ از سال ۲۰۱۳، توجه شهرسازان و معماران به این موضوع بیش از پیش شده است. پژوهش‌های اندیشمندانی نظیر شلدراک با تدوین کتاب «مرور کوتاهی بر تاریخ معنویت»^۶ (۲۰۰۷) و کتاب «شهر معنویت‌گرا: الهیات، معنویت و شهر»^۷ (۲۰۱۴)، توماس بری و همکاران^۸ با چاپ کتاب «معماری، فرهنگ و معنویت» (۲۰۱۵)، برمودز با مقاله‌ای با عنوان «شهرسازی معنویت‌گرا»^۹ (۲۰۱۶)، نادر اردلان با مقاله‌ای با عنوان «ابعاد متعالی شهرها»^{۱۰} و تدوین فصل هفدهم کتاب «معماری، فرهنگ و معنویت» نوشته سید حسین نصر با عنوان «نگاه درون‌گرا: معنویت در هنر و معماری»^{۱۱} از جمله پژوهش‌های با اهمیت دهه‌های اخیر در زمینه شهرسازی و معماری است.

در حوزه معماری و هنر اسلامی، سید حسین نصر (۱۳۸۹) با به‌کارگیری مفاهیم ناب اسلامی اعم از شریعت، طریقت و حقیقت به نظریه‌پردازی معنویت در هنر اسلامی می‌پردازد. پژوهش پورجعفر و همکاران (۱۳۸۹) در حوزه معماری با عنوان «بازخوانی هویت معنوی و انگاره‌های قدسی در مساجد شیعی» به مؤلفه‌های وحدت و یگانگی، هم‌آوایی با طبیعت، ابداع و نوآوری، حضور نقوش و اشکال هندسی پرداخته است. محسن رفیعیان (۱۳۹۶) در رساله دکتری رشته شهرسازی با عنوان «کیفیت معنایی مکان‌های عمومی شهری در اندیشه ایرانی-

چالش از بین رفتن تدریجی هویت مکان در دوران معاصر به این دلیل است که هویت شهرها عمدتاً بر اقتصاد بوده تا ملاحظات اجتماعی و از این‌رو شهرهای معاصر از کمبود کیفیتی مرکزی رنج می‌برند. هر محیط شهری در فرایند تولید و بازتولید فضایی خود باید ریشه‌های هویتی و ساختارهای ارزشی زمینه‌مبنای خود را در زمان تداوم بخشد. علی‌رغم این مهم، تنزل تولید فضا منجر به ایجاد بحرانی جدی در عرصه شهر شده است. در واقع مسئله پیش‌رو، رواج جریان شخصی‌سازی و سرمایه‌ای شدن ناشی از تسلط مدل سوداگری است. برای رفع این چالش‌ها، بازتولید فضای معنویت‌مبنا در مقیاس شهری، با هدف کاهش آسیب‌های شهری در مباحث برنامه‌ریزی شهری، ضروری به نظر می‌رسد (ر.ک: Bartolini et al, 2018; Sandercock, 2006; Hegner & Margry, 2016).

«شهرسازی معنویت‌مبنا»^۱ (Bermudez, 2016: 111) و ویژگی‌های آن چون پایداری از نظر اقتصادی، زیست‌محیطی، عدالت اجتماعی، اهمیت روابط متقابل سازنده با خود و دیگر شهروندان (ر.ک: Sheldrake, 2014; Tremlett, 2022; Manouchehrifar & For-ester, 2021)، در پژوهش‌های دهه اخیر از سوی مراکز دانشگاهی معتبر نظیر هاروارد به عنوان پارادایمی میان‌رشته‌ای مطرح شده و به وسیله جریان قدرتمند در نظریه برنامه‌ریزی ارتباطی انتقادی وارد شهرسازی شده و در حال ساختارسازی است و از این‌رو یکی از تأثیرگذارترین موضوعات برنامه‌ریزی شهری معاصر در کنار مباحث اقتصادی و معماری «توسعه معنویت»^۲ در مقیاس برنامه‌ریزی شهری است (Ivanescu, 2012; Sheldrake, 2006: 107). از آنجا که برخی اساساً برنامه‌ریزی را عمل دانش‌افزایی می‌دانند^۳ (ر.ک: Davoudi, 2015)، از این‌رو آن را تغییر جهتی مهم برای کاستن شکاف بین نظر و عمل شهرسازی از طریق تولید معرفت علمی می‌دانند که نقش یکپارچه و بهنجاری طراحانه (ر.ک: Gies, 2022; Yeolekar & Tarar, 2022; Brand & Gaffikin, 2007; Benedikter & Moltz, 2012) برای توصیف و هدایت عمل اجتماعی در مقیاس شهری دارد. نابرابری اجتماعی، قطبی شدن، فقر اخلاقی و شیوع بالای بیماری‌های روانی،

1. *Spiritual urbanism*

2. *Spiritual Development*

3. *Planning as a practice of knowing*

4. *Architecture, Culture, and Spirituality Forum (ACSF)*

5. *Urbanism, Spirituality and wellbeing (2013)*

6. *Philip Sheldrake: A Brief History of Spirituality (2007)*

7. *The Spiritual City: Theology, Spirituality, and the Urban (2014)*

8. *Thomas Barrie, Julio Bermudez, Phillip James Tabb (co-editors) (ACSF) (2015)*

9. *Julio Bermudez: Spiritual urbanism (2016)*

10. *Nader Ardalan: The transcendent Dimension of Cities (2016)*

11. *From Within: On the Spiritual in Art and Architecture (2015)*

اسلامی»، کیفیت معنای مکان‌های عمومی شهری را دارای وجوه «طبیعی زیست‌محیطی، مادی معیشتی، اجتماعی مردمی، هنجاری، هویتی و اصالت، قدرت، پاکی و روانی» می‌داند.

احمدخانی و حق‌پرست (۱۳۹۵) در پژوهش «سنجش کیفی نور در فضاهای عبادی شهری با رویکرد معنویت‌بخشی به فضا» معتقدند که یکی از عوامل و مؤلفه‌های مهم در فضا‌سازی معنوی، نور است. نور از عوامل مؤثر بر ارزش فضایی است که به عنوان غیرمادی‌ترین عنصر محسوس طبیعت همواره در معماری ایرانی اسلامی وجود داشته است. ایمانی و شهرابی (۱۳۹۷) در تحقیقی با عنوان «ارائه چارچوب مفهومی ادراک گردشگران فرهنگی از سفر با تأکید بر معنویت (مطالعه موردی: اصفهان)» بیان می‌کنند که ادراک گردشگر فرهنگی در سطوح حواس پنجگانه، محیط و اجتماع در بستر معنویت به عنوان ماهیت وجودی انسان صورت می‌پذیرد. ادراک گردشگر فرهنگی از عوامل فردی و محیطی متأثر است.

در تفکر شهرسازی معاصر ایران و مداخلات شهری صورت‌گرفته، شاهد تنزل معنای فضا به وجه کمی و مادی آن هستیم. آنچه امروزه در شهرهایی با پشتوانه هویتی ویژه مانند مشهد قدرت گرفته، روند تولید و بازتولید فضا مبتنی بر منطق صرف انباشت سرمایه و کالایی‌سازی آن است که در تعارض جدی با چشم‌انداز مطرح برای این شهر (مشهد، پایتخت فرهنگی جهان اسلام) و علل ماهوی ایجاد آن است. در واقع اکثر فضاهای تولیدشده در مشهد اساساً در اندیشه معنویت فضا تطابق ندارند؛ به‌ویژه در منطقه ثامن که شاید نوعی تولید رفتار معنوی در آن جریان دارد. یکی از غامض‌ترین نمونه‌های تعارض مابین تولید و تکاثر فضا در تقابل بازمینه هویتی و علل ماهوی ایجاد آن، طرح‌های بازسازی و نوسازی منطقه مرکزی و حوزه ثامن به عنوان بافت پیرامون حرم مطهر است.

از این‌رو برای کاستن از این شکاف و تعادل‌بخشی به چرخه تولید فضا در مداخلات شهری اخیر شهر مشهد، مقاله حاضر می‌کوشد تا با واکاوی مؤلفه‌های مکانی مؤثر در تولید فضای معنویت‌مبنا و کاربرد روش‌های کیفی مبتنی بر دیدگاه خوانش مخاطب، مدل نظری شهرسازی معنویت‌مبنا احصا گردد. از همین‌رو این پژوهش تلاش دارد به این پرسش پاسخ دهد که مؤلفه‌های مکانی تولید فضای شهری معنویت‌مبنا در منطقه ثامن شهر مشهد، با تأکید بر دیدگاه خوانش مخاطب، شامل چه کدهایی است؟

ادبیات نظری

معنویت از ریشه لاتین Spirituality، مفهومی وسیع‌تر از مذهب دارد و به طور اولیه یک روند پویا، شخصی و تجربی است

که درک آن به «تجربه زیسته» افراد بستگی دارد (ر.ک: شفیعا و صباغ‌پور، ۱۳۹۵، امیدواری ۱۳۸۷ به نقل از مولر). معنویت شهری، نیاز به برقراری ارتباط و تعامل سازنده (ر.ک: Ersahin&Boz Nevfel, 2018) دارد و مفهوم‌سازی معنویت در گرو شناخت ابعاد آن، شامل تلاش برای خلق معنا و هدف^۱ / اتصال^۲: اتصال به دیگران، طبیعت یا اولوهیت و ارزش‌ها (عشق، دلسوزی و عدالت) (ر.ک: ایمانی خوش‌خو و شهرابی، ۱۳۹۷؛ بمانیان و دیگران، ۱۳۸۹؛ شفیعا و درودیان، ۱۳۹۶)، شایسته‌سازی و مشروط کردن تولید فضا به حرمت و احترام و تکریم (ر.ک: Bermudez, 2016; Sheldrake, 2015; Cirstea, A, 2015; Ersahin&Boz, 2018) است و بنابراین به گفته صاحب‌نظران برنامه‌ریزی نظیر پراکسمن، لدی بیسلی و ناتان ادلسون، ابعادی نظیر تولید فضا و محله‌های شهری مبتنی بر ارزش‌های مدنی، مکان‌سازی با اهمیت عشق و توسعه سلامت عمومی و رفاه اجتماعی از ابعاد اصلی آن خواهد بود (Beaumont&Baker, 2011: 94). این امر سرآغاز نگاه انتقادی به دانش معاصر در راستای کاهش قدرت اقتصاد سیاسی در جریان تولید فضای شهری است که سعی در تعادل‌بخشی میان تولید مادی و معنوی فضا دارد (Beau-mont&Baker, 2011: 56-57). در واقع این دوره آغاز پیوند میان خوانش سه‌گانه عینی ذهنی و اجتماعی از فضا است که همزمان معیارهای ترجیحاتی در سطح فردی و جمعی را در تعامل با معیارهای مشاهده‌ای واکاوی می‌نماید. در جدول شماره (۱)، آراء و نظرات اندیشمندان شرقی ایرانی و غربی در مورد مفاهیم ساختاری و توسعه شهری معنویت‌مبنا بیان شده است.

جدول ۱- ابعاد و معیارهای توسعه معنویت مبنا در مقیاس شهری

منابع	مفاهیم ساختاری و تعاریف عملیاتی توسعه شهری معنویت مبنا	نظریه پردازان
نصر، حسین (۱۳۸۹)	تلقی فضای معنوی معادل فضای قدسی با خصوصیات چگون نقش طبیعت و گسترش آن در محیط روزمره، رمز و رازگرایی، امتداد معماری فضایی مسجد (محوربندی فضایی) به تمامی الگوها و فرم‌های شهری، تقدس‌بخشی به فضا، حضور فضای تهی و خال، نور و رنگ، واقع گرایی وحدت و یکپارچگی اشاره می‌کند.	
صحاف، خسرو (۱۳۹۰)	بر فعالیت‌هایی که جنبه آیینی زندگی در معماری ایرانی تلقی می‌شود (آیین‌هایی چون نحوه ورود به فضا، نشستن و مکث در فضا، مهمان نوازی و...) دلالت دارد. همچنین پیوستگی درون و برون و هماهنگی شکل و محتوا در ساختار فضا، رمز و راز و نمادپردازی و فضای تهی از عناصر اصلی فضای معنوی است.	
شفیعا، سعید و مهدیه صباغ پور آذریان (۱۳۹۵)	ابعاد اصلی مفهوم معنویت در گردشگری شهری شامل رسیدن به تعالی، معنی و درک متقابل است که می‌توان آن را مترادف با ارتباط فرافردی، درون فردی، میان فردی و بین فردی در نظر گرفت. تحقیقات کیفی و کمی حول محور ساختارسازی مدل مفهومی ادراک معنویت در تجربه فضا صورت می‌گیرد.	
Nader Ardalan 1995، به نقل از صحاف (۱۳۹۰)	رابطه معماری به عنوان محصولات جامعه سنتی متکی به معنویت شامل وحدت کل، انطباق محیطی، نظام‌های فضایی مثبت (فضای باز، ارزش مثبت دارد)، مکمل بودن (کیمیای رنگ ماده خط و نقش)، مقیاس انسانی و مشارکت اجتماعی و نوآوری (کاشی هفت رنگ)	
Nader Adrehan 2016	مکان سازی با اهمیت عشق شهری و نظم مقدس (محوربندی و جهت‌یابی در فضا، ریشه‌های تاریخی و هسته‌های اولیه قدیمی و هویت‌بخش شهرها)، شبکه هم پیوندی فضای معنوی: ارتباطات ساختاری فضایی راه‌های مقدس، اماکن مذهبی و زیارتگاه‌ها، فضای شهری، قلمرو عمومی، باغ بهشت، مقیاس انسانی، جوامع چندفرهنگی منسجم، تاریخ سیاسی خاص و حیات اقتصادی ویژه (هم پیوندی ساختارهای اقتصادی فضا و نقش‌های سه گانه آن)، نمادگرایی و فرم‌های نمادین	
شفیعا، سعید و ثنا محمدی (۱۳۹۶)	دو دیدگاه کارکردی و بنیادین درباره معنویت وجود دارد که هر دو دیدگاه بنیادین، معنویت نوعی تمایل به یافتن ارزش‌ها و اعمال انسانی است. در رویکرد کارکردی، بیشتر به اثرات بیرونی و قابل مشاهده آن اشاره می‌شود. آثار به دست آمده از معنویت مثل احساس خوب، خصوصیات مطلوب رفتاری و توجه به محیط زیست و جامعه انسانی و احترام به ارزش‌های آن	
واحدیان، عظیمی، رحیمی ۱۳۹۲	معنویت، دو بعد عمودی و افقی دارد. بعد عمودی بیانگر ارتباط انسان با معبودش و بعد افقی منعکس کننده ارتباطات آدمی با خود، محیط طبیعی، جامعه و انسان‌های دیگر است. در هر دو بعد، اتصال آدمی به صورتی کاملاً درونی و عرفانی صورت می‌گیرد و تجربه هر فرد با دیگری متفاوت است.	
عابدی جعفری، حسن و رستگار، عباسعلی (۱۳۸۶)	در یک سنخ شناسی با ماهیت کثرت گرایی، معنویت در چهار نوع طبقه‌بندی می‌شود: دینی، غیر دینی، فرادینی، رازورزانه. از منظری دیگر معنویت در برگرفته چهار نوع ارتباط است: ارتباط فرافردی، ارتباط درون فردی، ارتباط میان فردی و ارتباط برون فردی که هر یک با ابعاد وجودی انسان شامل زیستی، اجتماعی، روانی و معنوی پیوند می‌خورد و زمینه تعالی او را فراهم می‌کند.	
شاهرودی، عباسعلی و حسینی، سید حمزه و مومنی، زینب (۱۳۹۳).	الگوهای رفتاری و فعالیتی زنان در ابعاد مذهبی بین متغیرهای فیزیکی فضا با حس معنویت، رابطه معناداری وجود دارد که شامل موارد زیر است: توجه به کالبد فیزیکی، موقعیت قرارگیری؛ توجه به مسائل روان شناختی: دعوت کنندگی ورودی فضا، نشانه گذاری در مسیر یابی و تناسب نشانه‌های بصری؛ در نظر گیری حرایم و دیده‌ها؛ توجه به جزئیات فضا؛ توجه به بعد اجتماعی: طراحی فضا با توجه به شخصیت اجتماعی گروه مخاطب، اختصاص بخش‌هایی از فضا برای تعاملات اجتماعی گفت و گو در تعامل با نرم فضاها و توجه به پالت رنگی و بو و دیگر جزئیات	

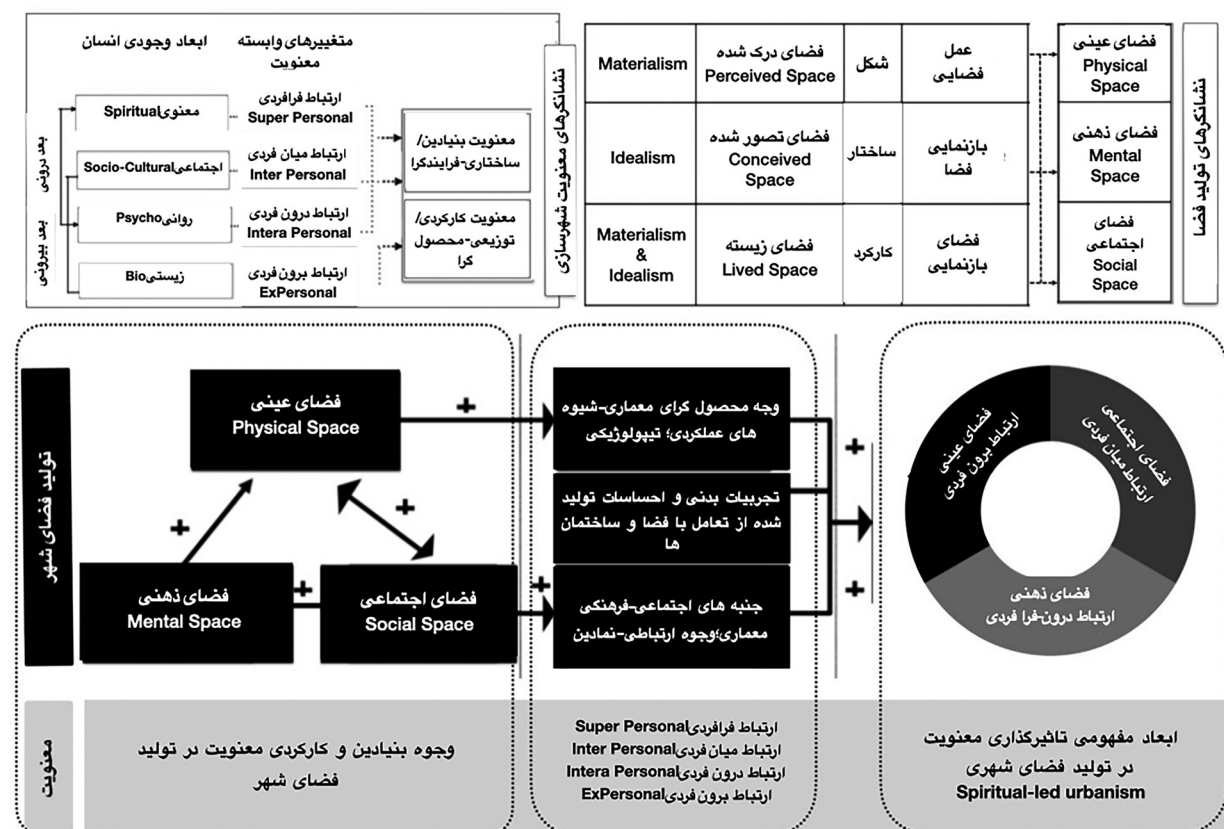
اندیشمندان شرقی ایرانی

<i>Sheldrake (2014)</i>	یکی از آثار مهم معنویت، خلق ارزش است. ارزش‌هایی چون عدالت، نوع دوستی، مهمان نوازی، اخلاق زیست محیطی، سلامت شهری	
<i>Mitrov and Denton, 1999,</i> به نقل از شفیع صباغ‌پور ۱۳۹۵	معنویت به بالاترین مرتبه هرم نیازهای مازلو اشاره دارد؛ جایی که انسان به نیاز اصلی زندگی اش که جست و جوی معناست، پاسخ می‌دهد. اگر به دنبال یک کلمه برای توصیف معنویت باشیم، آن کلمه «ارتباط متقابل» است. جایی که انسان به درک ارتباط متقابل خود با خود، دیگران، طبیعت و واقعیت برتر (فراطبیعت) می‌رسد.	
<i>Birch, Robert and Sinclair, Brian R. 2013</i>	انسانیت، حواس و پایداری، ابعاد اصلی فضای معنویت گرا در توسعه شهری	
<i>Jung, 2011 quoted by Ali Akbar Heydari and others 2014</i>	از دیدگاه نظریه‌های روان‌شناسی، ادراک معنویت فضا، تجربه‌ای مشتعل بر تأثیرگذاری بسیاری از عوامل روان‌شناختی در ذهن است و به شدت تابعی از نگرش‌های عاطفی، تصورات، بینش‌ها، ادراکات زمینه‌مناسبت؛ تجربه‌ای مبتنی بر ادراک عمیق، نوعی احساس و معنای تولید فعالیت و بروز رفتارها. اجرای مراسم عبادی در محیط‌های مطلوب، اطمینان و آرامش را برای افراد به ارمغان می‌آورد. فضای خوب در نهایت تأمین‌کننده تجربه زیباشناختی است که زمینه ارتقای عاطفی و روحی شخصی را که در فضای حمایتی فضای عبادت است، فراهم می‌آورد.	
<i>Ersahin, Boz, 2018</i>	معنویت از ریشه لاتین Spirituality، مفهومی وسیع‌تر از مذهب دارد و به طور اولیه یک روند پویا، شخصی و تجربی است. ادراک معنویت، زمینه‌مناسبت و دارای ابعاد چهارگانه‌ای است که نه تنها ارتباطات انسانی را در برمی‌گیرد، بلکه نیاز به تعلق-دلبستگی، امنیت، تعالی و ارتباطات را شامل می‌شود. از این رو کاربست روش‌های از پایین به بالا در ادراک و مفهوم‌سازی معنویت و متصل‌سازی آن به فضاهای شهری، ضروری است.	
<i>Senbel, 2021</i>	شهرسازی مبتنی بر احترام «توسعه معنوی»، احترام به طبیعت و روابط انسانی پایدار (اخلاق حفاظت) را برتر از مصرف‌گرایی و رشد کالایی شهر می‌داند.	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

در یک جمع‌بندی به جهت مشخص شدن هندسه و کادری حرکت پژوهش، از مدل مفهومی اولیه، منتج از فرامطالعه پژوهش‌های قبلی (مدنی، ۱۳۹۹: ۱۸۷) استفاده شد (شکل شماره (۱)). این مدل که بر مبنای نتایج فرامطالعه پژوهش‌ها در این حوزه استوار است، توسعه معنویت‌مبنا را مبتنی بر دو دیدگاه عمده کارکردی و بنیادین ساختارسازی کرده که در بعد ساختاری- بنیادین (که بیشتر بر معیارهای ترجیحاتی استوار است)، تمرکز پژوهش‌ها به وجه فرایندگرایی توسعه معنویت در تولید فضای شهری، مبتنی بر خوانش مفاهیمی چون عدالت فضایی- اجتماعی، روابط انسانی مؤثر در چهار سطح (ارتباط فرد با خود، دیگران، محیط و واقعیت برتر) (ر.ک: Sheldrake

در یک جمع‌بندی به جهت مشخص شدن هندسه و کادری حرکت پژوهش، از مدل مفهومی اولیه، منتج از فرامطالعه پژوهش‌های قبلی (مدنی، ۱۳۹۹: ۱۸۷) استفاده شد (شکل شماره (۱)). این مدل که بر مبنای نتایج فرامطالعه پژوهش‌ها در این حوزه استوار است، توسعه معنویت‌مبنا را مبتنی بر دو دیدگاه عمده کارکردی و بنیادین ساختارسازی کرده که در بعد ساختاری- بنیادین (که بیشتر بر معیارهای ترجیحاتی استوار است)، تمرکز پژوهش‌ها به وجه فرایندگرایی توسعه معنویت در تولید فضای شهری، مبتنی بر خوانش مفاهیمی چون عدالت فضایی- اجتماعی، روابط انسانی مؤثر در چهار سطح (ارتباط فرد با خود، دیگران، محیط و واقعیت برتر) (ر.ک: Sheldrake

شکل ۱- مدل مفهومی مؤلفه‌های مکانی تأثیرگذار در تولید فضای معنویت‌مبنا

(مدنی، ۱۳۹۹: ۱۸۷)

روش‌شناسی

روش‌شناسی، شیوه‌اندیشیدن درباره پدیده‌ها و مطالعه پدیده‌های اجتماعی است (Corbin & Strauss, 2015: 17). عوامل مختلفی در انتخاب روش‌شناسی باید در نظر گرفته شود. عواملی نظیر تطابق شیوه‌ها با اهداف و پرسش‌های پژوهش، عمق مطالعه پدیده، در دسترس بودن منابع (مالی، زمان و غیره)، دسترسی به پیشینه پشتیبان، ولی شاید بتوان چنین گفت که مهم‌ترین عاملی که انتخاب روش‌شناسی مناسب را هدایت می‌کند، هدف و پرسش پژوهش است (James & Jones, 2009: ر.ک). از آنجایی که هدف پژوهش، واکاوی مؤلفه‌های مکانی مؤثر در تولید فضای

معنویت‌مبناست، از این‌رو در این بخش، روش‌شناسی نظریه‌زمینه‌ای تبیین خواهد شد. تحلیل داده‌ها در نظریه‌زمینه‌ای همزمان با جمع‌آوری نخستین مجموعه از داده‌ها شروع می‌شود. از دو شیوه داده‌های اولیه (مصاحبه و مشاهده) با نقش محوری مصاحبه و نقش تکمیلی مشاهده در پیوست با داده‌های ثانویه تخصصی با نقش فرعی برای گردآوری داده‌ها استفاده شده است. تحلیل یادداشت‌های میدانی به دو دلیل، همزمان با مشاهده و در زمان نگارش و به موازات کدگذاری مصاحبه‌ها انجام شده است. مشخصات یادداشت‌های میدانی ثبت‌شده در پژوهش در جدول شماره (۲) آمده است.

جدول ۲- مشخصات یادداشت‌های میدانی ثبت‌شده

ردیف	شناسه	تاریخ مشاهده	مکان مشاهده	محور موضوعی مشاهده	مدت زمان مشاهده	مشارکت‌کنندگان
۱	F1	۱۳۹۷/۰۲/۱۹	دانشگاه اقبال لاهوری مشهد	گردشگری مذهبی میراث و پروژه‌های شهری ایتالیا و ایران	۲ ساعت	بریث گروت، استاد دانشکده معماری و دکتری جغرافیای شهری دانشکده لایپتیه پاریس- فرانسه/ مینا سعیدی، استاد دانشگاه معماری، دکتری معماری مردم‌شناسی دانشگاه لایپتیه پاریس
۲	F2	۱۳۹۷/۰۶/۲۲	تالار شهر مشهد	حقوق شهروندی در شهرهای با ظرفیت معنوی، مبانی فقهی و ظرفیت‌های حقوقی شهرنشینی	۳ ساعت	دو نفر انسان‌شناس شهری برنامه‌ریز شهری سه حقوق‌دان فقهی، بیست نفر از مدیران و شهرسازان
۳	F3	۱۳۹۷/۰۷/۱۸	دانشگاه اقبال لاهوری	ارزیابی فرصت‌ها و چالش‌های نظری اندیشه ایران شهری و هویت محلی شهری	۳ ساعت	احمد بستانی، جامعه‌شناس، انسان‌شناس شهری، نه نفر دکتری شهرسازی و شش نفر پژوهشگر علوم رفتاری
۴	F4	۱۳۹۷/۰۹/۰۶	سالن همایش‌های هتل پردیسان	رونمایی از کتاب زیارت شهر	۳ ساعت	محسن حبیبی، ناصر فکوهی، حیدری و جمعی پنجاه نفره از برنامه‌ریزان، مدیران شهری منطقه ثامن، پژوهشگران آزاد
۵	F5	۱۳۹۷/۰۹/۰۷	پژوهشکده شهر معنوی ثامن	چالش‌های انسان‌شناسی معاصر شهری، مبتنی بر زمینه‌های فرهنگی در شهر مشهد	۳ ساعت	ناصر فکوهی و نه نفر از برنامه‌ریزان شهری
۶	F6	۱۳۹۷/۰۲/۲۱	پژوهشکده شهر معنوی ثامن	پیامدهای گسترده‌ترین مداخلات شهری کشور در بافت پیرامون حرم (منطقه ثامن)	۱ ساعت	مهدی حجت، عضو هیئت‌علمی دانشگاه تهران، جواد خدایی (معمار و شهرساز) و جمعی هشت‌نفره از شهرسازان و هفت نفر از انسان‌شناسان شهری، سه روان‌شناس رفتار شهروندی
۷	F7	۱۳۹۸/۰۲/۲۳	پژوهشکده شهر معنوی ثامن	جامعه فرهنگ شهر و معماری	۲ ساعت	علی کیافر (معمار شهرساز و استاد دانشگاه کالیفرنیا) و سیزده نفر از مدیران شهری و شهرسازان
۸	F8	۱۳۹۸/۰۵/۰۵	پژوهشکده شهر معنوی ثامن	ویدئو کنفرانس: بررسی و تحلیل طرح‌های گوناگون در بازه پنجاه‌ساله در بافت مرکزی و عوارض اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی آن) +تحلیل مستند نسیان	۳ ساعت	علی کیافر جواد خدایی (ویدئو کنفرانس)
۹	F9	۱۳۹۸/۰۸/۲۰	دانشگاه اقبال	بررسی طرح‌های توسعه بافت- پیرامونی حرم- منطقه ثامن با رویکرد انسان‌شناسی رفتاری	۲ ساعت	نعمتی، شهردار منطقه ثامن و دو نفر برنامه‌ریز شهری و چهار نفر از اساتید دانشگاه
۱۰	F10	۱۳۹۸/۰۹/۰۴	پژوهشکده شهر معنوی ثامن	قصه شهر مشهد با محوریت ساختارهای فرهنگی- اجتماعی محله‌ها در بافت‌های با ارزش معنوی	۳ ساعت	مهدی سیدی، دکتر ناصر محسنی و چهار نفر از اساتید شهرسازی و جمعی از پژوهشگران
۱۱	F11	۱۳۹۸/۱۰/۲۹	فرهنگسرای قلم	مکان مقدس و نامکان‌ها	۴ ساعت	عباس کاظمی (استادیار دانشکده علوم انسانی دانشگاه علم و فرهنگ) ثمر صارمی (دکتری انسان‌شناسی شهری دانشگاه مونترال) هادی معصوم‌دوست (کارگردان فیلم «روزی که رفت») و حدود چهل نفر از برنامه‌ریزان شهری

نمونه‌گیری، هدفمند یا معیارمحور است. این راهبرد افراد را برحسب دانش خاص آنها درباره موضوع معنویت در حوزه‌های مختلف شهرسازی، معماری، فلسفه، الهیات و روان‌شناسی محیطی برای مشارکت در تحقیق انتخاب کرده و از آنجا که در پژوهش کیفیت انتخاب هدفمند مشارکت‌کنندگان در فهم مسئله و پدیده محوری مطالعه مؤثر است (کرسول، ۱۳۹۴: ۱۵۴)، انتخاب مشارکت‌کنندگان در ادامه فرایند، از طریق نمونه‌گیری باز^۱ با هدف دستیابی به حداکثر تنوع در تجربه افراد صورت می‌گیرد مشارکت‌کنندگان به جای اینکه از لحاظ آماری، نماینده یک جمعیت باشند، برای خدمت به هدف پژوهش انتخاب می‌شوند (شرفی، ۱۳۹۷: ۱۲۹). در زمینه انتخاب مشارکت‌کنندگان در روش‌شناسی نظریه زمینه‌ای، دو مفهوم نمونه‌گیری نظری و اشباع نظری اهمیت دارد. از طریق نمونه‌گیری نظری، فراگیری^۲ و انسجام به دست می‌آید. در نظریه زمینه‌ای، فراگیری مفاهیم اهمیت دارد، نه افراد. معیار نهایی برای تعیین اینکه آیا نظریه زمینه‌ای، کامل است یا نه، اشباع نظری مفاهیم است. رسیدن به اشباع نظری آسان نیست و با تعداد مصاحبه‌ها و مشاهده‌های صورت‌گرفته تعریف نمی‌شود. اشباع نظری یعنی تا زمانی که هیچ داده جدیدی مرتبط به یک مفهوم به دست نیاید، مفهوم از لحاظ ویژگی‌ها و ابعاد به خوبی پرورش یافته باشد و گوناگونی‌های آن را به نمایش گذارد و مناسبات میان مفاهیم به خوبی مشخص و اعتبارشان ثابت شده باشد (شرفی، ۱۳۹۷: ۱۳۰ به نقل از Corbin & Strauss, 2015).

فراست‌خواه (۱۳۹۵) با اشاره به اشباع داده‌ها و اشباع نظری در نمونه‌گیری نظریه زمینه‌ای، چنین استدلال می‌نماید که اشباع داده‌ها به نوعی همان دستیابی به حداکثر تنوع است؛ به این معنی که گروه‌های مختلف درگیر با تجربه‌های مرتبط با مسئله را باید در نمونه بگنجانیم، تا داده‌های مورد نیاز تحقیق به لحاظ تنوع و کفایت آن به اشباع برسد. بنابراین زمان‌بندی دقیقی برای این فرایند وجود ندارد و پژوهشگر است که باید تصمیم بگیرد که چه زمانی مفاهیم و نظریه کاملاً توسعه یافته‌اند (Creswell, 2012: 441).

انتخاب مشارکت‌کنندگان به صورت هدفمند صورت گرفته است. با هدف دستیابی به حداکثر تنوع، گروهی از کنشگران منطقه ثامن شامل مدیران شهری این منطقه، برنامه‌ریزان و طراحان شهری درگیر با پروژه‌های بافت منطقه ثامن، رفتارشناسان علوم اجتماعی و انسان‌شناسان شهری که در

سطوح تصمیم‌سازی، تصمیم‌گیری و اجرای سیاست‌ها و اثرات کالبدی-فضایی/روانی-اجتماعی آنها فعالیت می‌کنند، پژوهشگران سطح دانشگاهی و مردمی که به نوعی سابقه سکونت متوالی و پیوندهای قوی دلبستگی مکانی با این بافت به لحاظ طول مدت سکونت و یا توالی حضور و استفاده از فضای این منطقه را دارند و درگیری مستقیم و مکرر در فضای شهری این بافت را تجربه کرده‌اند، انتخاب شد. انتخاب مشارکت‌کنندگان در این مرحله همچنین مبتنی بر راهبرد گلوله برفی یا زنجیره‌ای نیز بوده است. یعنی افرادی که ممکن است مشارکت‌کنندگان به واسطه دانش و تجربه خود به عنوان افراد مطلع معرفی کنند. در واقع انتخاب مشارکت‌کنندگان در این مرحله، تابعی از نیاز داده‌ها بوده است.

در این پژوهش در مجموع ۲۱ مصاحبه فردی و ۲ مصاحبه گروهی انجام شد. زمان مصاحبه‌ها، ۱۰۸۱ دقیقه و متوسط زمانی هر مصاحبه، بین ۲۰ دقیقه تا یک ساعت و ربع و میانگین زمانی آنها ۴۷ دقیقه بوده است. شیوه تحلیل داده‌ها در روش‌شناسی نظریه زمینه‌ای، بیشتر مقایسه و پرسش از داده‌ها^۳ است که از طریق سه مرحله کدگذاری صورت می‌گیرد که به ترتیب عبارتند از: کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی. کدگذاری فرایندی است که طی آن، محقق به جداسازی، مفهوم‌بندی و ادغام و یکپارچه کردن داده‌ها می‌پردازد. در تمامی این مراحل، محقق از یادداشتهای تحلیلی^۴ و ترسیم نمودار نیز کمک می‌گیرد (ر.ک: Corbin & Strauss, 2015).

پرسش از داده‌ها

پرسش از داده‌ها، نخستین ابزار تحلیل محسوب می‌شود و می‌تواند در هر زمان و مکانی مورد استفاده قرار گیرد. زمانی که محقق شروع به پرسش درباره داده‌ها می‌کند، پرسش‌های بیشتری به ذهن او می‌رسد و به او این امکان را می‌دهد که به بررسی عمیق‌تر داده‌ها و گردآوری داده‌های مرتبط بپردازد (Corbin & Strauss, 2015: 91). در واقع سؤالات در پژوهش‌های نظریه زمینه‌ای عموماً کلی و باز هستند و با این پرسش آغاز می‌شوند: «اینجا چه می‌گذرد؟»^۵. سؤالات فرعی تحقیق نیز خود منبعث از سؤال اصلی است که باعث تحدید موضوع پژوهش می‌شود. این سؤالات درباره تغییر تجربه افراد، در طول زمان یا مراحل تغییر، تدوین می‌شوند. برای مثال فرایند... چگونه است؟

1. Open sampling

2. Representativeness

3. Asking question

4. Memos

5. K. Chamberlain

۳. آیا مسیر، مکان یا زمان خاصی در منطقه ثامن هست که در مقایسه با سایر فضاهای این منطقه، در آن تجربه بیشتری از معنویت را درک کرده باشید؟ (پرسش حساس‌کننده)
۴. در جمع‌بندی صحبت‌های شما بحث عدالت که اشاره می‌کنید، در مقیاس عدالت اقتصادی و اجتماعی خلاصه می‌شود؟ (پرسش عملی)
۵. در توسعه شهری منطقه ثامن، احترام یا تسلط در برودادهای برنامه‌ریزی شهری دیده می‌شود؟ این وضعیت چه معنایی دارد؟ (پرسش حساس‌کننده)
۶. دلایل وجود این درصد زیاد مغازه‌های خالی به جز طبقات هم‌کف و در ترازهای ۱+ به بالا در منطقه ثامن چیست؟ (پرسش حساس‌کننده)
۷. چه چیزی سبب افزایش بزه شهری در بافت و کاهش الگوی اقتصاد اخلاقی در کسبه منطقه ثامن شده است؟ (پرسش‌های نظری)
۸. به نظر شما در مقایسه با مداخلات صورت گرفته در بافت ثامن طی پنجاه سال گذشته، بین پروژه میدان شهدا و پروژه‌های طب سوزنی در این منطقه، کدام یک حال و هوای معنوی بیشتری را به شما القا می‌کند؟ (نظری و حساس‌کننده)
۹. به نظر شما، آیا ارتباطی میان اندازه شهرها و تولید فضای معنویت‌مبنا در آنها وجود دارد؟ به عبارت بهتر آیا کلان‌شهرها می‌توانند بستر مناسبی برای فضای معنویت‌مبنا باشند؟
۱۰. به نظر شما ارتباطی بین نحوه سکونت مردم با ادراک معنویت فضا وجود دارد؟ این روند در طول بازه زمانی معاصر، چه تغییراتی داشته است؟ (نظری)

مقایسه

مهم‌ترین امر در جریان شناسه‌گذاری، «مقایسه کردن» است. از طریق مقایسه بین شناسه‌ها و مفاهیم استخراج شده، مفاهیم و مقوله‌های مشابه و متفاوت، انتخاب و دوباره دسته‌بندی می‌شود تا مقوله‌های جدید شناخته شود. استراوس و کوربین (۱۹۹۸)، دو نوع کلی مقایسه کردن را معرفی می‌کنند؛ اول مقایسه یک به یک اشیاء و رویدادها با یکدیگر است، تا شباهت‌ها و تفاوت‌های آنها روشن شود که اساس دسته‌بندی‌هاست. نوع دوم، مقایسه نظری است که در آن مقوله‌ها یا مفاهیم انتزاعی مقایسه می‌شوند (ایمان و محمدیان، ۱۳۸۷: ۴۱). مقایسه نوع اول یا مقایسه مداوم^۲ در تمامی فرایندهای تحلیل استفاده می‌شود؛ ولی مقایسه نظری^۳ زمانی به کار گرفته می‌شود که محقق در جزئیات غرق می‌شود و لازم است تا حدودی از پژوهش فاصله بگیرد (Corbin & Strauss, 2015: 93).

این روش به سؤالات تفهیمی نیز پاسخ می‌دهد. مثلاً ابعاد این تجربه چه هستند؟^۱ (لک، ۱۳۹۲: ۴۹).

پرسش آغازین: «تجربه شما از حضور در بافت منطقه ثامن و معنای این تجربه برای شما چیست؟»

در یک جمع‌بندی، کربین و استراوس، سؤالاتی را که پژوهشگر می‌تواند از داده‌ها بپرسد، در چهار دسته زیر طبقه‌بندی کرده‌اند: ۱. پرسش‌های حساس‌کننده: این پرسش‌ها، محقق را به سمت معانی ممکن داده‌ها سوق می‌دهد. پرسش‌هایی مانند مسائل، مشکلات و دغدغه‌ها کدامند؟ این وضعیت چه معنایی برای آنها دارد؟ و جز آن/ مسئله یا مسائل اصلی بافت منطقه ثامن چیست؟

۲. پرسش‌های نظری: این پرسش‌ها به پژوهشگر کمک می‌کند تا فرایند و گوناگونی را ببیند و میان مفاهیم ارتباط برقرار کند. پرسش‌هایی نظیر ارتباط میان این مفهوم با مفهوم دیگر چیست؟ چگونه رویدادها و کنش‌ها در طول زمان تغییر می‌کنند؟ و جز آن. در مداخلات اجراشده چه نواقصی وجود دارد؟ چه مسائل و نواقص کالبدی زیست‌محیطی/ اقتصادی/ اجتماعی - فرهنگی در مداخلات این بافت وجود دارد؟

۳. پرسش‌های عملی: اینها پرسش‌هایی است که محقق محور است؛ در فرایند پژوهش، حساسیت محقق را برمی‌انگیزد و مسیر آتی را مشخص می‌کند؛ جهت نمونه‌گیری نظری را مشخص و به توسعه ساختار نظریه کمک می‌کند. پرسش‌هایی نظیر کدام مفاهیم به خوبی توسعه نیافته‌اند؟ کجا، چه زمانی و چگونه به مرحله بعدی جمع‌آوری داده‌ها برای تکوین نظریه وارد شویم؟ آیا مفاهیم و نظریه به اشباع رسیده است؟ و جز آن.

۴. پرسش‌های هدایت‌کننده: این پرسش‌ها، مصاحبه‌ها، مشاهده‌ها، جمع‌آوری داده‌ها و تحلیل آنها را هدایت می‌کند. به فراخور مصاحبه، پرسش‌هایی درباره برخی موضوعات برای آشکار شدن وجوه تاریک موضوع مطرح می‌شود. نمونه‌هایی از پرسش‌های مطرح از داده‌ها در فرایند پژوهش عبارتند از:

۱. با نزدیک شدن به عرصه‌های تشریفی منطقه ثامن، آیا یک فرایند تعالی معنوی را حس می‌کنید؟ (پرسش‌های هدایت‌کننده)
۲. آیا میان الگوهای رفتاری مردم و مداخلات اخیر در منطقه ثامن، ارتباطی دیده می‌شود؟ به نظر شما، ارتباط افزایش یافته یا کاهش یافته در بروز رفتارهای معنوی شهروندی (نظیر سلام حضرت) با الگوی توسعه و مداخلات در بافت منطقه ثامن در بازه زمانی پنجاه‌ساله اخیر وجود داشته است؟ این ارتباط، چه تغییرهایی داشته است؟ (پرسش‌های نظری)/

1. J.Morse&L.Richards, p122

2. Constant comparisons

3. Theoretical comparisons

تکرارپذیری): اگر پایایی باز آزمون مصاحبه‌های انجام گرفته در تحقیق طبق فرمول، بیشتر از ۶۰ درصد باشد، قابلیت اعتماد کدگذاری‌ها مورد تأیید است.

$$100 \times \frac{2 \times \text{تعداد توافقات}}{\text{تعداد کل کدها}} = \text{درصد پایایی بازآزمون}$$

یافته‌ها

پس از کدگذاری اولیه متن مصاحبه‌ها و یادداشت‌های میدانی که نمونه آن در کادر نوشتن شکل‌های شماره (۲) و (۳) آمده، در گام نخست، ۱۰۱۴ کد اولیه شناسایی شده است. در مرحله دوم، با پالایش مفاهیم اولیه، تعداد این مفاهیم به ۲۵۱ کد یا مفهوم سطح نخست تقلیل یافته که از این میان با بازبینی نهایی مفاهیم اولیه و حذف مفاهیم غیر مرتبط و ادغام مفاهیم مشابه، ۵۳ مفهوم سطح نخست به دست آمده است. در ادامه، روند تحلیل پژوهش این مفاهیم در قالب ۸ مفهوم سطح سوم و ۲۳ مفهوم سطح دوم دسته‌بندی شد.

شناسه‌گذاری در نظریه زمینه‌ای به معنای رمزگشایی و تفسیر داده‌ها و شامل نام‌گذاری مفاهیم و تبیین آنها با جزئیات بیشتر به شیوه استقرایی است که جنبه اکتشافی دارد. مراحل شناسه‌گذاری در این روش شامل شناسه‌گذاری باز^۱، محوری^۲ و گزینشی^۳ است. مرز میان انواع کدگذاری‌ها، مصنوعی است؛ یعنی ممکن است از یک مرحله کدگذاری به مرحله دیگر وارد شویم، بدون آنکه متوجه آن باشیم. این اتفاق بیشتر در مراحل کدگذاری باز و محوری اتفاق می‌افتد (ایمان و محمدیان، ۱۳۸۷: ۴۲).

شیوه‌های مدیریت داده در بخش کیفی: مهم‌ترین نکته در فهم فلسفه به‌کارگیری نرم‌افزار تحلیل داده‌های کیفی کامپیوتر مینا در پژوهش‌های کیفی^۴، درک این مهم است که کامپیوتر مطلقاً قادر به درک معنای واژه‌ها و جمله‌ها نیست (استراوس و کوربین، ۱۳۹۰: ۲۹۲).

بهره‌گیری از روش محاسبه پایایی کدگذاری‌ها، پایایی باز آزمون (شاخص ثبات) و پایایی بین دو کدگذار (شاخص

اوانچه که طی این ۲۰ سال رخ داده؛ کمترین ارتباطی با زمینه داره؟ طرح منطقه ثامن بیشتر ازینکه تداوم هویت معنوی فضا باشه و به معاصر سازی هسته معنوی شهر مشهد به‌درازه شیبه طرح آماده سازی زمین ۲۶۰۰ هکتاریه. که درش بخش زیادی از راسته‌ها، محلات عرفی، مکان-رویدادها مته حوض انبار معجزه دار(پایین خیابون)نادیده گرفته شدن، و ی طرح بی ربط با زمینه که ی خیابون حلقوی و ره باغ های شعاعی کاملاً منظم تصنعیه، جایگزین استخون بندی فعال محلات مبتنی به حرم شده. تا قبل این چند دهه بازاریابی که از دل مرکز محلات تا قلب فضا کشیده می شدن نه فقط نقش اقتصادی که چه بسا نقش اجتماعی تعاملاتی و دسترسی شون در مقیاس پیاده بیشترم بود. اینا بود که وقتی حرکت میکردی توی بافت به سمت مرکزش حس معنویت رو لحظه به لحظه دریافت می کردی، از کاسبی که همه می شناختنش و تو مالش غش نمیزد بده دست زایر تا مراسمی که با خرد جمعی توی همین راسته بازارا طرح ریزی می شد برا کمک به ازدواج فلان همسایه تا... ی جور پیوند بین زندگی مادی و معنوی که مبتنی بر امتداد راسته بازارها از قلب مرکز محلات و کشیدنشون تا مرکز فضای قدسی و امر معنوی بود دیده می شد. پس زمینه و بستر اقتصاده اما اوانچه که تنش اصلی و عنصر مسلطه اون هسته معنوی فضا بود که در ربط کامل با هم بودن.(P4)

شروع این انقطاع بین زندگی مادی و معنوی رو میشه تو نگرش موزه ای طرح ولیان دونست که با کشیدن رینگ سبز ناشی از نگرش های هوسمان گونه متناظر غربی باعث گسست این همپیوندی شدوکتر از چند سال بعد اجرای این طرح پیهو دیدن مکان گزینی بدترین و بی ارتباط ترین کاربری های شهری نظیر قمار خونه ها و ...توی دیوار پشتی این رینگ سبز ایجاد شد. اون حریم و حرمت معنوی چون فاصله افتاد بینش انگار شکسته شد. طرح های بعد انقلاب هم نه تنها این انقطاع اشتباه رو کم نکرد که روز به روز تشدید شد.متاسفانه این جدایی گزینی و تاکید بر مرز بندی مدیریتی در ساختار فضا، خودش فضا رو از حالت معنوی خارج کرده و طرح های توسعه هم عامدانه نه تنها راسته بازارها و معابر عرفی خذف شدند که اتصال و همپیوندی شون زیر سوال رفت و با درشت دانه سازی ساختار اقتصاد سیاسی فضا بر اقتصاد ارگانیک جامعه محلی غلبه کرد. این جدایی گزینی حرم با بافت از هم گسیختگی رابطه فضای مادی و معنوی رو بدنبال داشت.(P5).

در فلسفه معنوی اسلامی ما بحث همپیوندی ماده و معنا رو داریم اما در غرب از ابتدا جدایی گزینی این دو مطرح بوده به این صورت که وقتی نقش جهان رو بعنوان تیلور ارمانشهر شیعه در کالبد شهری میبینی دور تا دور بازارهای دو طبقه رواق دار اما در وسط هر ضلع یک عنصر نمادین شاخص مثل مدرسه شیخ لطف ا...تسلط خودش رو بر زمینه اقتصادی مطرح می کنه ولی در غرب از وسطی که منشا ایجاد ارب یا همون شهر در معنای امروزینش هست بین مارکت چلیس یا میدان تجاری شهر و کیسا و فضای باز جلوش(پارویس) فاصله بود در شهر(P10).

اصلا بازار تو فلسفه شهری برای برقراری عدالت، اقتصاد سالم و غیر رانتی بود که میومد از حوزه نفوذ شهر،جایی بین شهر-روستاها ی میانی (که نقش تولید رو داشتند) با شهر مادر که بیشتر تامین کننده خدمات بودشروع میشد اینطوری توی فصول خاصی از سال بازارهای فصلی دایر میشد که فضایی رو جهت عرضه مستقیم محصول تولید کنندگان به مصرف کنندگان فراهم می کرد و اینجا نقش واسطه و دلال بسیار کم می شد.این یعنی اقتصاد اسلامی نه الان که چار تا برج ساختمیم اجاره بهاشون انقد بالاست که مردم محلی توانایی تملکش رو ندارن پس کی میاد؟یکسری برندن و نمایندگی اون ور ای، برندیایی که تولید کارگاهی اون حاجی کفاش امین دیده یارای مقاومت در مقابلش رو نداره و اینطوری پروژه هایی که هدفشون در اسم توانمند سازی اقتصادی جامعه محلی و اصلا محرک توسعه ان در عمل بجز ناپایداری و بی عدالتی چیزی رو در این عرصه با میانی معنوی ایجاد نکردن (P15).

شکل ۲- کادرنوشت اول: نمونه‌ای از فرایند کدگذاری در تحلیل بند

منبع: بخش‌هایی از متن مصاحبه مشارکت کنندگان شماره ۴، ۵، ۱۰ و ۱۵

کدهویت(مفهوم اصلی)
کد۱:انسجام و امتداد تاریخی
کد۲:زمینه گرابی
کد۳:عناصر هویت بخش میراثی
کد۴:استخوان بندی(مفهوم اصلی)
کد۱: همپیوندی فضای زیست با هسته قدسی
کد۲:درگیری فعال با استخوانبندی فضا
کد۳: بازار در حکم ستون فقرات اصلی شهر
کد۴:معنای منطقه ای شهر(مفهوم اصلی)
کد۱:حوزه نفوذ
کد۲:خودکفایی
کد:پاینداری(مفهوم اصلی)
کد۱:تقابل اعیانی سازی با معنویت
کد۲:تعادل خرده مقیاس ها با ماکاپروژه ها
کد:عدالت(مفهوم اصلی)
کد۱:عدالت اقتصادی زمین

یادداشت تحلیلی:۱) آیا میتوان گفت «ارتباط» هسته مرکزی، تولید فضای معنویت میناست؟ همپیوندی و ارتباط فضای عینی،ارتباط و کنش های مثبت ارزش فرین اجتماعی، ارتباط ذهنی و کنترل رفتار درونی بواسطه نحوه همپیوندی فضای مادی و معنوی؟ به نظر میرسد تا اینجا رابطه معناداری در توافق نظر مشارکت کنندگان در خصوص این مساله وجود داشته.در خصوص مفهوم مرکزی ارتباط در ابعاد مختلف اجتماعی، عینی، ذهنی در مصاحبه های انی بررسی بیشتری صورت گیرد.

1. Open coding
2. Axial coding
3. Selective coding
4. Computer aided qualitative data analysis software (CAQDAS)

<p>کد ۱: آسایش اقلیمی و غنای حسی بواسطه حضور نرم فضاها</p>	<p>نهر چپی به سمت مرکزیت این فضای قدسی که حرم امام رضا باشد نزدیک میشم بیشتر از اینکه حال و هوای معنوی دریافت کنم انگار که تو سی بی دی تجاری ی کلاشهرم، بجای آرامش و بدرک حس معنوی که قدیما مثلا تو بالا خ حالا می خواست بواسطه الگوی چهارباغیش با نهر آب وسطش و ردیفای ممتد درختکاریش و صدای پرنده ها از لابلاش باشه یا سرعت اروم اتفاقات بدون هیاهوی ماشینا تا لب به لب حرم، الان اما دیگه حتی اون سلام حضرتی که قدیما گوشه به گوشه خیابونای منتهی به حرم سرتو می چرخوندی می دیدی، خیلی کم رنگ شده بجاش انگار همه دارن می دون، بس که همه جا تا چسبیده به خود هسته قدسی خیابون و ماشینه و جا برا مکث اومه و عرض ارادت به اقا برا اندک ثانیه ای نمونده. این شلوغی، ترافیک، صدای بوق، دود، سایه ساختمونای بلندی که انگار روت سوار شدن همه و همه هیچ بشونی از رسیدنت به هسته معنوی فضا نمیده، طوری که انگار اینجا بجای اقتصاد زیارت داری به زیارت اقتصاد میری، از ی طرف دیگه این زمینا رو اومدن گرفتن از مردم که خیلایشون می گن اینا قصبیه، اخه چطوری میشه ما دم از شهرسازی اسلامی بزیم بعد مفاهیم اولیه اش مته بوقف و نذرو پاک کنیم. قدیم مردم همین محله ها تا یکی مریض می شد سر در کوچه ی دیگ اش می ذااشتن به اسم اش ابو دردا به نیت سلامتی و کمک به خونه ای که بیمار داره مردمی که تا این حد آیین های رفتاری همدلانه که به نظرم اصلا هسته فلسفه معنویته رو که بر پایه انسانیت و ارتباط موثر مثبتته رو تو همین کوچه پس کوچه ها به نمایش میذااشتن بلند کردیم بجاش ته هنرنمایی مون چسبوندن چهارتا کاشی کاری رو سر در ورودی پاساژا باشه. کلامی تونم بگم نقش گذرگاهی فضا در زمان های خاص که با تلفیق آیین ها باورهایی مثل نادای دین، فرهنگ اطعام، آیین های همدلانه در شادی و غم اونقدر پرنرنگ بود توی این محلات که الگوسازی مثبت رفتاری میکرد. مثلا ابتدای طبرسی ۵ (گنبد خشتی نذر ویژه اطعام داشت همیشه به نام ظرف نان و ماست، اش سرکوچه آگه گره ای در زندگی خانواده ای بود خانم های محله و چخت این غذا سز کوچه و سینی گردانی در محله به نیت مشکل گشایی، یا ملاقه زنی و قاشق زنی و اجیل مشکل گشا که باعث شفای بیمارشون میشد و دعای توسلی که روش خونده میشد. اما امروزه تقابل فضای ماشینیزه در مقابل فضای محله محور سنتی فشرده رو داریم الگوهای رفتاری که دیگه نیستن. خیلی خوبه که بیام رویدادهای ره باغی رو معاصر سازی کنیم تو همین ره باغ ها. مثلا در مورد ره باغ سلام حاشیه اون منزل اقوام بشکوهی ها بود(خاندانی که آیین نقاره زنی رو دارند). خود ره باغ سلام وجه تسمیه اش بخاطر اینکه کوچه ای رو قطع می کنه به اسم سلام که زمانی خونه هاش طوری طراحی شده که به راحتی به حضرت سلام می داند و هیچ خونه بلندی نیودودیدمستقیم به حرمو گنبد و گلدسته داشتند. اینکه دایم این هسته قدسی جلوی چشمت باشه خودش عامل کنترل گر روانی محسوب میشه و جالبه بدونین بزه شهری تو این قسمت خیلی پایین بود.</p>
<p>کد ۲: پیاده مداری یادداشت تحلیلی ۱: ادارک معنویت فضا تابعی از سرعت حرکت مخاطب فضاست. سرعت کمتر ادراک غنی تر</p>	
<p>کد ۳: تباین فضایی کد ۴: فعالیت انتخابی نمادین</p>	
<p>کد ۵: منظر حسی (صوتی، بویایی و...) کد ۶: محصور و مقیاس انسانی یادداشت تحلیلی ۲: تعارض بلند مرتبه سازی با ادراک معنویت فضا</p>	
<p>کد ۷: اقتصاد زیارت کد ۸: مالکیت اراضی وقف اقصی در اندیشه معنوی یادداشت تحلیلی ۳: غلبه منفعت گرایی فردی بر جمعی و اقتصاد سوداگرانه منجر به فروکاست انگیزش معنویت در فضاست</p>	
<p>کد ۹: مفهوم خانواده گسترده و آیین های همدلانه شهری کد ۱۰: زمانوارگی رویداد یادداشت تحلیلی ۴: ارتباطات غنی اجتماعی یکی از تظاهرات جدی معنویت فضاست. ادراک معنویت فضا فراتر از منظر سازی تزئینی جداره شهری به مفاهیم بنیادین نظیر محله محوری و ارتباطات غنی اجتماعی اشاره دارد(فضای اجتماعی). یادداشت تحلیلی ۵: محله محوری و تقویت ارتباط بین فردی منجر به بهبود رفتار شهروندی و کاهش وندالیسم شهری خواهد شد کد ۱۱: معاصر سازی فرهنگ مبتنا(اجتماعی) کد ۱۲: نمادهای رفتاری کد ۱۳: نمادهای استدلالی-گفتمانی کد ۱۴: محور دید و تاب بافت یادداشت تحلیلی ۶: همپوندی بافت شهری و ارتباط بصری قوی بین این دو منجر به کنترل رفتار شهروندی و افزایش امنیت فضاست</p>	

شکل ۳- کادرنوش دوم: نمونه‌هایی از فرایند کدگذاری در تحلیل خرد

(سطر به سطر)

منبع: بخش‌هایی از متن مصاحبه مشارکت‌کننده شماره ۷

کد گذاری محوری (طبقه‌ها و مفاهیم در قالب چارچوب پارادایمی)

در شناسه‌گذاری محوری، از یک «مدل پارادایمی»^۱ یا به تعبیری «مدل زمینه‌ای» استفاده می‌شود. پس از مرحله شناسه‌گذاری (باز)، شناسه‌گذاری محوری در تحلیل داده‌ها انجام می‌شود. این بخش به تبیین مفاهیم به هم مرتبط و رابطه فی مابین می‌پردازد تا مقوله‌ها در شکل جدیدی ارائه شود. هدف

اصلی شناسه‌گذاری محوری، یکپارچه‌سازی مجدد داده‌هایی است که در فرایند شناسه‌گذاری شکسته شده‌اند. مدل پارادایمی در تبیین و تشخیص یک پدیده از مقوله‌هایی برحسب شرایط علی که موجب ایجاد آن پدیده شده، زمینه‌ای^۲ که پدیده را به وجود آورده، استراتژی یا تعاملاتی^۳ که در برابر این پدیده اتخاذ می‌شود و پیامدهای خاص ناشی از این پدیده تشکیل می‌شود (لک، ۱۳۹۲: ۶۴).

1. Paradigm model
2. Causal conditions
3. Contextual conditions
4. Interaction
5. Consequence

جدول ۳- طبقه‌ها و مفاهیم در قالب چارچوب پارادایمی (شناسه‌گذاری محوری)

شناسه/مفاهیم/اکد	مفاهیم سطح دوم مقوله‌های فرعی/مقوله‌ها Concept level 2/category	مفاهیم سطح سوم مقوله اصلی/هسته/نهایی Concept level 3/main category
تباین فضایی	مکاشفه	Aچیدمان فضا
غرفگی و پیچیدگی بصری		
کیفیت لبه‌های فعال	القائات فضا و مکان‌های تبادل	
جای‌گشت توده- فضا (فضای مثبت)		
دامنه دید (لفاف فضایی)	خوانایی و محوربندی فضاهای حرکتی	
مجرای قایم فضا		
نشانه‌گذاری فضایی، تداوم تجربی- زمانی نظام‌های حرکتی		
ورود روانی		
ورود تصویری	مفاهیم ورود و آستانه	
ورود فیزیکی		
سیالیت فضایی		
مقیاس انسانی	تعیین فضایی	
محصوریت		
هندسه و ابعاد فضا		
جهتگیری فضا	ارزش‌های هندسی	
انسجام و امتداد تاریخی		
انطباق با زمینه	هویت	
عناصر معنایی سمبلیک میراثی		
ارتباط و هم‌پیوندی فضایی (هم‌پیوندی ماده-معنا)		
شبکه زندگی اجتماعی فضا (محل‌محوری- خانواده گسترده)	ساختار	
زمان‌وارگی رویداد (انعطاف‌پذیری فضا در زمان/ پیوست زمانی)		
غنا‌ی معنی (غنا‌ی حسی / رنگ تعلق/خاطره‌انگیزی)	معنی	
تأثیر معنی (همزادپنداری با فضا/اکت خلاقانه در فضا)		

قطبش فضا: پیکربندی ساختار و وضعیت قرارگیری فیزیکی شهر در تمامی جنبه‌ها	نمادهای مادی (اهمیت معماری/ادراک بصری- عینی)	C نمادگرایی
نظم مقدس: در نظرگیری یک عنصر خاص به عنوان نقطه عزیمتو عطف شهر		
بازتاب تصاویر ذهنی (مثال پایین پای حضرت)	نمادهای استدلالی- گفتمانی (درگیری منفصل- ذهنی/حسی)	
روایت‌های شهری		
اصوات کلمات چاپ‌شده و جوه تسمیه	نمادهای تصویری (درگیری منفصل ذهنی/حسی)	
هنر خیابانی المان‌های تصاویر		
خلق رویداد متناسب با نیازها (نظیر عکاسی)	نمادهای رفتاری (درگیری فعال)	D امنیت
گونه‌بندی اجتماع‌پذیری فعالیت‌های اجتماعی انتخابی		
مکان‌یابی بهینه شبکه حمل‌ونقل	امنیت فیزیکی حرکت (ایمنی)	
معاصر سازی به‌سازی بافت‌های ناکارآمد		
همه‌شمولی فضا	امنیت روانی	
نفوذپذیری بصری و چشمان ناظر		
روشنایی فضا		E عدالت
توازن و تعادل ساختارهای حرکتی	عدالت توزیعی (عدالت فضایی زمین)	
معیارهای محله‌بندی		
توزیع فضایی خدمات و جمعیت (خالی شدن قلب بافت)		
وابستگی فضایی و کارایی خدمات پایه تبعی	عدالت ساختاری	
عدالت اقتصادی اجتماعی (مشارکت فعال در منفعت عمومی / آزادی / فرصت/مردم‌سالاری)		
سلامت شهری (نظم آب/خاک/هو/گیاه)	پیوست انطباق زیست‌محیطی	F پایداری
رضایتمندی و آسایش اقلیمی/بوم‌آوردی انرژی کارایی		
توازن توسعه مابین کاتالیست‌ها و خرده-مقیاس‌ها ماندگاری سکونت جامعه محلی (حقوق مکتسبه)	پایداری فضایی	
معنای منطقه‌ای شهر و جامعه خوداتکا	پراکنش تمرکز و توسعه متوازن	G ساختار مدیریتی فضا
تعادل بخشی حاشیه‌نشینی		
کنترل فضایی برنامه‌ریزی از طریق مدل‌های تأمین مالی چند ذی‌نفعه	متوازن سازی قدرت کنشگران فضا	
تعدیل سایه قدرت بر نظام برنامه‌ریزی (تمرکززدایی در نظام برنامه‌ریزی)		H بازدارندگی اقدام عملی/معاصر سازی دانش نظری
گذار برنامه‌ریزان از نقش سنتی و حرکت به سمت جامعه‌محوری	طرح مسئله و تلقی درست از توسعه معنویت‌مبنا	
بازاندیشی در مفهوم و پایش پیوسته فرایند		
غلبه منفعت‌گرایی جمعی بر فردی	آورده اندک برای گروه قدرت	
مدل‌های حل تعارض منافع و تحلیلی تابع تخمین تمایل		

بحث و نتیجه گیری

در مقایسه‌ای تطبیقی میان نتایج این پژوهش با سایر مطالعات در بخش واگرایی و نوآوری آن می‌توان به این مهم اشاره کرد که هرچند در پژوهش‌های دهه اخیر، بحث لزوم برنامه‌ریزی شهری مبتنی بر کاربست توسعه معنویت‌مبنا به عنوان مفهومی رادیکال مطرح شده، این پژوهش‌ها نخست بیشتر حول محور چرایی آن بوده و در زمینه عملیاتی کردن و ساختارسازی مؤلفه‌های مکانی تولید فضای معنویت‌مبنا در عمل نتوانسته‌اند ارتباطی مؤثر با کار طراحی و برنامه‌ریزان ایجاد کنند. دوم اینکه خوانش و قرائت از مفهوم توسعه معنویت‌مبنا، بیشتر محدود به ادراک معنویت بصری و اثرات کالبدی فضایی توده بر ادراک مخاطب از معنویت و تنزل آن به وجه کمی و محصول‌گرایی معماری در حد ملاحظات جبهه‌نما بوده است؛ حال آنکه این پژوهش ضمن بررسی و واکاوی چپستی مؤلفه‌های مکانی اثرگذار در فرایند تولید فضای معنویت‌مبنا با تأکید بر دیدگاه خوانش مخاطب و فهم تجربه زیسته آن، به شاخص‌سازی و تدوین مؤلفه‌های مؤثر در این فرایند پرداخته و از این طریق، شکاف میان نظر و عمل مداخلات شهری را فراهم آورده است.

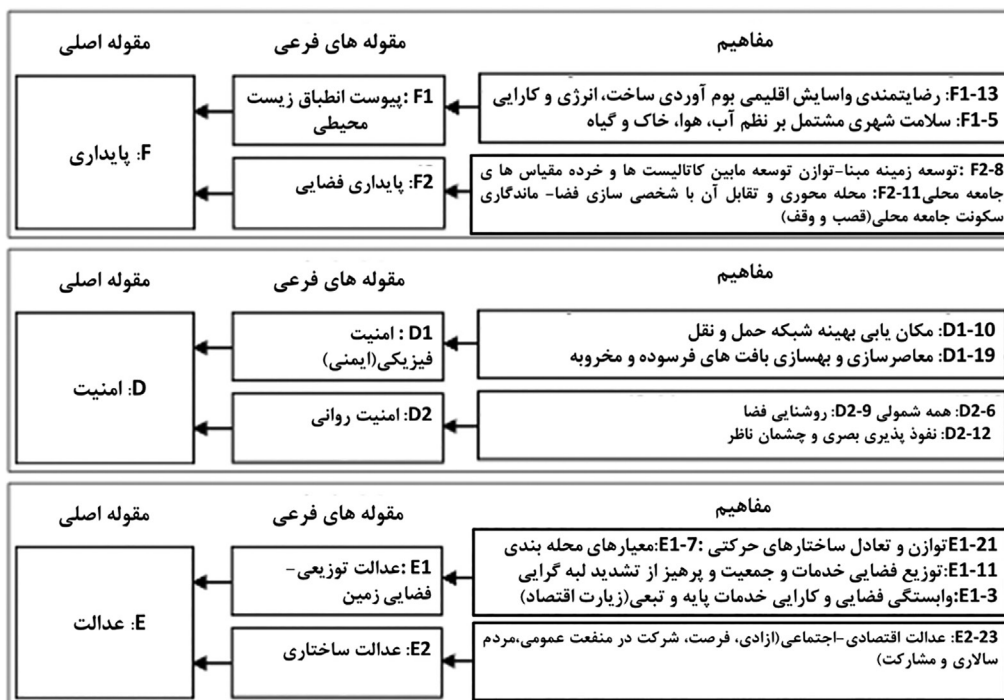
از دیگر وجوه افتراخ این پژوهش با مطالعات دیگر در این حوزه می‌توان به این مهم اشاره کرد که تولید فضای شهری مبتنی بر توسعه معنویت‌مبنا، مفهومی فراتر از تلقی مسلط در برنامه‌ریزی فعلی (که آن را در حد مداخلات کالبدی صرف در

جبهه نما و در مقیاس خرد طراحی شهری می‌سنجد) است. این مفهوم، برساختی سه‌سطحی از مفاهیمی است که توأمان با نگاهی فرایندمحور (معنویت‌ساختاری)، سعی در تعادل‌بخشی به جریان تولید فضا دارد، تا از طریق ارائه راهبردها و تأملاتی چون اصلاح در ساختار مدیریتی فضا و معاصرسازی دانش نظری، به عنوان یک کاتالیزور اصلاح‌گر چرخه فعلی باشد.

دست‌آورد این پژوهش بیشتر بر جایگزینی نگاه نقطه‌ای و محصول‌محور به سمت رویکردی مبتنی بر فرایند و اقدام در توسعه شهری مبتنی بر معنویت است که قابلیت کاربرد در مطالعات توسعه‌ای را دارد. در واقع اصلاح چرخه تولید فضا و برنامه‌ریزی شهری معاصر در گرو فهم فرایندهای اجتماعی ذهنی در تعامل با مؤلفه‌های عینی است که مفاهیم اصلی سازنده مدل نظری در قالب هشت مفهوم چیدمان فضا، نمادگرایی، نقش‌انگیزی، امنیت، پایداری، عدالت، معاصرسازی دانش نظری/اقدام عملی، ساختار مدیریتی فضا و ۲۳ شاخص متناظر و زیرمجموعه هر یک از ابعاد طبقه‌بندی شده است.

شرایط علی^۱ در تولید فضای معنویت‌مبنا منطقه ثامن شهر مشهد

شرایط علی، مقوله‌هایی است مربوط به شرایطی که بر مقوله محوری تأثیر می‌گذارد. مقوله‌های اصلی پایداری، عدالت و امنیت به عنوان شرایط علی تولید فضای معنویت‌مبنا در منطقه ثامن شهر مشهد، متشکل از مقوله‌های فرعی به شرح جدول ذیل است:

شکل ۴- شرایط علی تولید فضای معنویت‌مبنا در منطقه ثامن شهر مشهد

شرایط زمینه‌ای در تولید فضای معنویت‌مبنا منطقه ثامن شهر مشهد

شرایط زمینه‌ای^۱، مقوله‌های اصلی چیدمان فضا، شرایط بسترساز خاص مؤثر در کنش تولید و بازتولید فضای شهری

منطقه ثامن است که زمینه را برای تقویت یا اضمحلال ادراک معنویت در مخاطب فضا ایجاد می‌نماید. شرایط خاصی که بر راهبردها [کنش‌ها/ تعامل‌ها] و شرایطی که پدیده را به وجود آورده‌اند، تأثیر می‌گذارند. مقوله چیدمان فضا، انتزاع‌یافته مقوله‌های فرعی زیر است:

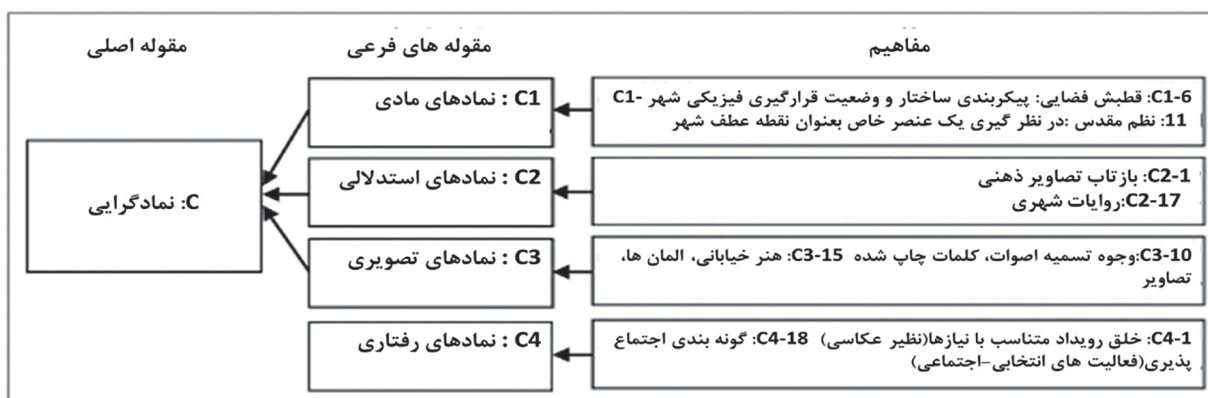

شکل ۵- شرایط زمینه‌ای تولید فضای معنویت‌مبنا

شرایط مداخله‌ای تولید فضای معنویت‌مبنا منطقه ثامن شهر مشهد

شرایط مداخله‌گر^۲، شرایط عمومی هستند که بر راهبردها

تأثیر می‌گذارند. مقوله اصلی نمادگرایی، شرایط بسترساز عام مؤثر در کنش تقویت یا تضعیف تأثیرگذاری معنویت در تولید و بازتولید فضای شهری هستند.

شکل ۶- شرایط مداخله‌ای تولید فضای معنویت‌مبنا در منطقه ثامن شهر مشهد

کش‌ها و راهبردهای تولید فضای معنویت‌مبنا منطقه ثامن شهر مشهد

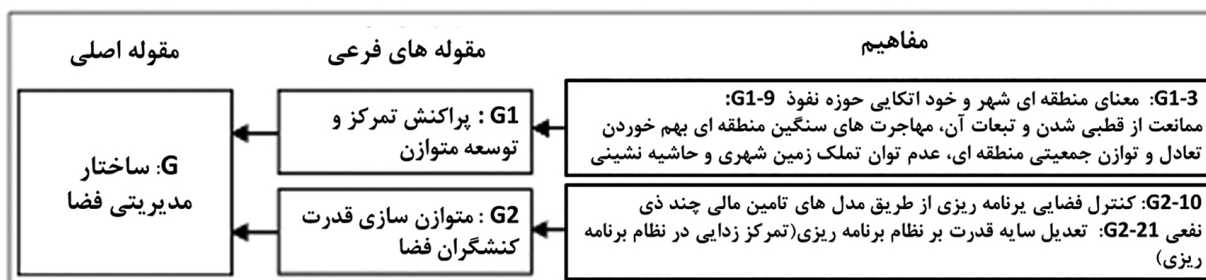
راهبردها، استراتژی یا تعاملی هستند که در برابر پدیده اتخاذ می‌شوند و کنش‌ها یا برهم‌کنش‌های خاصی هستند که از پدیده محوری منتج می‌شوند. مقوله‌های اصلی ساختار مدیریتی، فضای شرایط بسترساز خاص مؤثر در کنش تولید و بازتولید فضای شهری منطقه ثامن است.

الف) پراکنش تمرکز و توسعه متوازن (۱ و ۲): آنچه در این میان حائز اهمیت است، این است که در مفاهیم اشاره شده و ادراک مخاطبان، فضای معنویت، برداشتی فراتر از مفاهیم صرف کالبدی انجام شده است؛ تا آنجا که در تعدادی از کد مصاحبه‌ها به مفهوم شهر در معنای منطقه‌ای خود و روابط فعال بین شهر مادر و منطقه تحت نفوذ خود تأکید شد. این امر در تولید فضای شهر و ادراک معنویت از این جهت است که در صورت آسیب به مفهوم منطقه‌ای شهر، نه تنها نظام تولید و خوداتکایی جامعه محلی آسیب می‌بیند، بلکه همچنین با ایجاد جریان‌های مهاجرت یک‌سویه از روستا به شهر مرکزی در جست‌وجوی اشتغال و ناتوانی تملک زمین شهری در داخل، این گروه از کنشگران، فضای مناطق حاشیه‌ای مادرشهر مستقر می‌شوند و تبعات منفی حاشیه‌نشینی چون افزایش و اندالیسم و بزه شهری، کاهش ارزش‌های زیستی را برای کلان‌شهر و حاشیه گسترده آن ایجاد می‌کنند. این امر با تنزل در الگوهای روابط معنادار انسانی (ارتباطات میان‌فردی) و پیامدهای خود، زمینه‌ساز کاهش درک معنویت در فرایند تولید فضای مقیاس شهری می‌شود؛ روندی زمینه‌ای از ساختار مدیریتی مشهد و تصمیم‌سازی‌های آن در این حوزه که با سیاست‌گذاری‌های کلان منطقه‌ای خود روند انباشت و اضمحلال سرمایه انسانی در حاشیه شهر را با سهمی تقریباً معادل جمعیت داخل شهر منجر شده است. در بسیاری از کد مصاحبه‌ها با بحث اینکه تولید فضای معنویت‌مبنا، مفهومی فراتر از ویژگی‌های کالبدی در مقیاس خرد دارد و از طریق روابط معنادار میان‌فردی ادراک می‌شود، به اهمیت ساختار مدیریتی زمینه‌ای در تصمیم‌سازی و

تصمیم‌گیری جهت تقویت یا اضمحلال این مفاهیم در مقیاسی میانی و منطقه‌ای اشاره دارد.

ب) متوازن‌سازی قدرت کنشگران (۱ و ۲): از دیگر سو، وجود کدهای پرتکرار در مصاحبه‌ها مبنی بر کالایی‌سازی فضای، تسخیر فضای، تغییر نگاه به زمین از کالای مصرفی به سرمایه‌ای و مواردی از این دست، بیانگر شرایط زمینه‌ای چرخه تولید فضای فعلی مبتنی بر منطق انباشت سرمایه بوده، با اشاره به الگوهای تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری نظیر مدل رفاهی در ساختار مدیریتی و همسو کردن جامعه محلی از طریق مشارکت فعال در سرمایه‌گذاری‌های پروژه‌ها (تبیین پروژه‌های شهری) به صورتی شفاف در مرحله جذب سرمایه‌گذار و استفاده از نقشی که این مشارکت، هم در برطرف کردن تراز صفر مالی مدیریت شهری و مشکل تأمین منابع مالی و نتایج آن که مشارکت‌های سوداگران با سرمایه‌داران کلان و حذف جامعه محلی با احداث پروژه‌های رهم‌گردان در زمینه فضای منطقه ثامن ایجاد کرده دارد و هم با افزایش دلبستگی مشارکت کنشگران محلی فضای سرمایه اجتماعی (اعتماد، مشارکت، انسجام) را افزایش داده، منجر به بهبود رفتار شهروندی خلق ارزش و پایداری توسعه خواهد شد.

در تعدادی از کد مصاحبه‌ها با اشاره به آغاز پروژه‌هایی که در آن، مدیریت شهری به افزایش نقش عاملان در ساختار تولید فضای منطقه از طریق مدل‌های تأمین مالی چند ذی‌نفعه شده، اشاره شده است؛ نظیر برگزاری هم‌آفرینی و استارت‌آپ‌های محلی خلاقانه در جذب سرمایه مشارکتی 4p نظیر رویداد هم‌آفرینی سازمان‌دهی ره‌باغ‌های منطقه ثامن که با افزایش سهم مشارکت فرهنگی و مالی جامعه محلی در احداث کلان پروژه‌های بافت، تبعات مثبت خود را در کد مصاحبه‌های مخاطبان فضای صورت‌بندی کرده و از دید بسیاری مفهوم معنویت در تولید فضای منطقه ثامن، تابعی از ساختار مدیریتی است که با فراهم‌سازی بستری لازم منجر به تعدیل سهم کنشگران فضای جلوگیری از سوداگری زمین در گروه‌های صاحب قدرت می‌شود.

شکل ۷- شرایط راهبردی تولید فضای معنویت‌مبنا در منطقه ثامن شهر مشهد

مقوله اصلی معاصر سازی دانش نظری / بازدارندگی اقدام عملی شامل مقوله‌های فرعی زیر است:

الف) طرح مسئله و تلقی درست از توسعه معنویت مبنا:
 ۱- بازاندیشی در مفهوم و پایش پیوسته فرایند
 ۲- گذار برنامه‌ریز از نقش سنتی به جامعه محوری

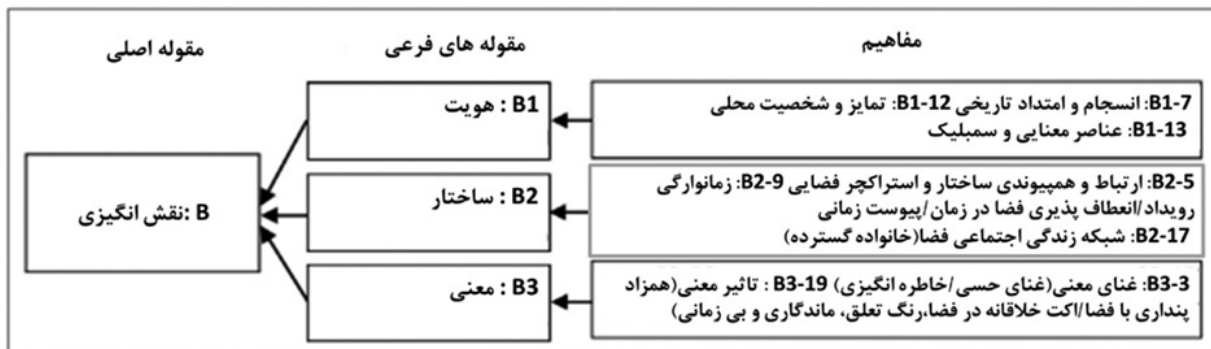

شکل ۷- شرایط راهبردی تولید فضای معنویت مبنا در منطقه ثامن شهر مشهد

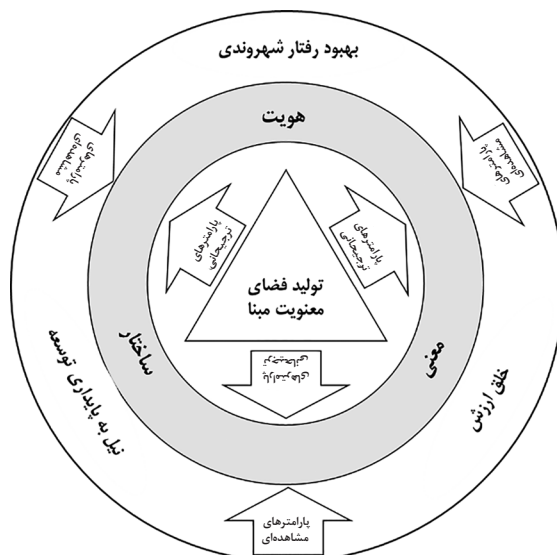
ماتریس شرایط و پیامدها

پیامدها، خروجی‌های حاصل از استخدام راهبردها هستند. در تأثیرگذاری مؤلفه معنویت بر تولید فضا، پیامدمستقیم، ارتقای

نقش‌انگیزی فضا از طریق تقویت ساختارهای هویتی و الصاق معنا و هدف به تولید فضای منطقه ثامن شهر مشهد در راستای بهبود رفتار شهروندی، خلق ارزش و نیل به پایداری توسعه است.

شکل ۸- شرایط و پیامدهای تولید فضای معنویت مبنا

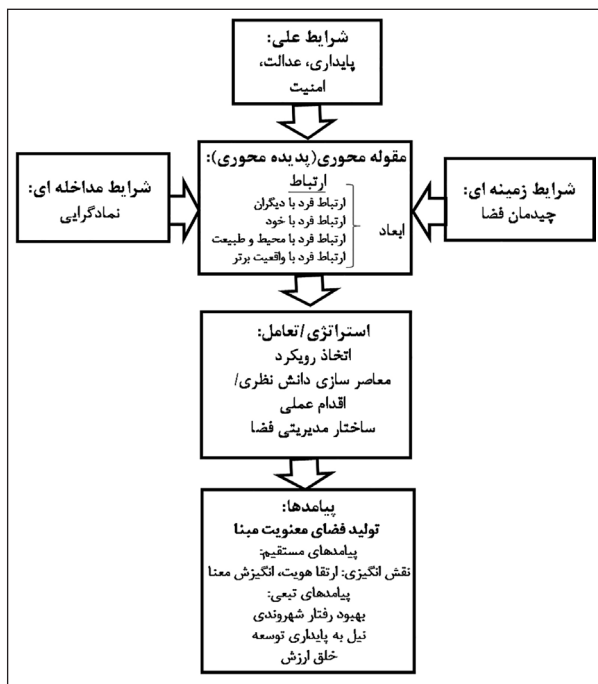
شکل ۹- ماتریس شرایط و پیامدهای تأثیرگذاری معنویت در تولید فضای شهر

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

کدگذاری گزینشی و توسعه مدل نظری: یکپارچه‌سازی^۲
 مفاهیم و تبیین مدل نظری تأثیرگذاری معنویت در فرایند تولید فضای منطقه ثامن شهر مشهد: فرایند نهایی کدگذاری، گزینشی استو به معنای یکپارچه کردن و پالایش مدل نظری است. این رویه شامل برقراری ارتباط میان طبقه‌های اصلی در پارادایم کدگذاری است (شرفی، ۱۳۹۷: ۱۴۱). این گام ممکن است شامل نگارش گزاره‌هایی باشد که مطرح‌کننده ایده‌های قابل آزمون برای پژوهش‌های آتی و یا نگارش داستان تحلیلی یا روایتی باشد که ارتباط میان طبقات را توصیف می‌کند (Creswell, 2012: 442).

تعیین مقوله هسته‌ای/محوری (طبقه/متغییر/ پدیده مرکزی): مهم‌ترین بخش این مرحله، شناسایی «مقوله هسته‌ای» (پدیده/طبقه/متغییر مرکزی) از میان مقوله‌هایی است که سایر مقوله‌ها به صورت نظام‌مند با آن مرتبط می‌شوند. مقوله هسته‌ای، بیشترین قدرت تبیین نظریه را دارد (لک، ۱۳۹۲: ۶۴). پس از یافتن گوهر پژوهش، پژوهشگر باید به آن نامی دهد و مفاهیم دیگر را به آن متصل کند. تعیین مقوله هسته (طبقه مرکزی) می‌تواند از میان طبقات اصلی موجود و یا انتخاب یک عبارت انتزاعی‌تر و مفهومی‌تر که تمامی طبقات را در برمی‌گیرد، باشد. این مفهومی است که قدرت تحلیل داشته، با سایر مفاهیم به نوعی در ارتباط است. این مفهوم، الزامی نیست که در طبقات مرحله تحلیل و کدگذاری محوری داده‌ها وجود داشته باشد (شرفی، ۱۳۹۷: ۲۲۲). با کمک تحلیل داده‌ها و مرور یادداشت‌های تحلیلی و مقایسه مداوم داده‌ها و مفاهیم پژوهش، «مفهوم ارتباط» در چهار سطح ارتباط با خود (درون فردی)، ارتباط با دیگران (میان فردی)، ارتباط با محیط/ طبیعت (برون فردی) و ارتباط با واقعیت برتر (فرا فردی) به عنوان مفهوم مرکزی انتخاب شده است؛ مفهومی که از متن تمامی مصاحبه‌ها و یادداشت‌های میدانی مشخص می‌شود و قابلیت اتصال به سایر مفاهیم را دارد. این گسست ارتباط در شرایط زمینه‌ای اتفاق می‌افتد که نشان‌دهنده محدودیت‌هایی است که ساختار مدیریتی، فضا، ضعف دانش نظری و معاصر سازی دانش نظری/ اقدام عملی در این حوزه منجر به تضعیف تولید فضای معنویت‌مبنا در منطقه ثامن شده است.

این مفهوم مرکزی در چارچوبی از شرایط برنامه‌ریزی منجر به ارتقای دوگانه فضا- رفتار، نیل به پایداری توسعه و خلق ارزش خواهد شد. این مفهوم از درجه انتزاع بالاتری نسبت به سایر مفاهیم برخوردار است و این ویژگی را دارد که طبقه‌های دیگر به نوعی با آن مرتبط شوند.

شکل ۱۰- کدگذاری گزینشی و تعیین مقوله محوری

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

اعتباریابی کیفی مدل مفهومی

در این پژوهش به منظور جمع‌بندی و اعتباریابی کیفی مدل نظری و برای اطمینان از روایی مصاحبه‌ها از نظر کارشناسان استفاده می‌شود. برای این منظور، گروه کارشناسان متشکل از اساتید شهرسازی دانشگاه که در زمینه روش تحقیق و پژوهش‌های مرتبط با موضوع پژوهش فعالیت تخصصی داشته‌اند، به بررسی مدل کیفی برخاسته از گراندد از منظر روایی آن پرداخته و از نظر سه کارشناس این حوزه پژوهش دارای روایی قابل قبول است. در بحث پایایی نتایج کدگذاری مصاحبه‌های پژوهش زمینه‌ای نیز دو شاخص عمده مورد استفاده برای محاسبه پایایی کدگذاری‌ها، پایایی باز آزمون (شاخص ثبات) و پایایی بین دو کدگذار (شاخص تکرارپذیری) است. اگر پایایی باز آزمون مصاحبه‌های انجام‌گرفته در تحقیق با استفاده از فرمول زیر، بیشتر از ۶۰ درصد باشد (ر.ک: خواستار، ۱۳۸۸)، قابلیت اعتماد کدگذاری‌ها مورد تأیید است. در سه کدگذاری انجام‌شده، ۲۳ مورد توافق از مجموع ۵۹ کد عمده با درصدی معادل ۷۷ محاسبه شد که نشان از پایایی کدگذاری مرحله کیفی دارد و این اطمینان را به خوانندگان می‌دهد که کدگذاری‌ها از نظر زمانی (شاخص ثبات) و بین کدگذاران (شاخص تکرارپذیری)، پایایی مناسبی دارد. از این رو پیوست مدل نظری تولید فضای شهری معنویت‌مبنا در بخش مرکزی شهر مشهد مطابق شکل شماره (۱۱)، پس از اعتباریابی کیفی مدل نظری احصا شد. تولید فضای

معنویت‌مبنا در مقیاس شهری با بیان سه مقوله فضای عینی، فضای ذهنی و فضای اجتماعی و شاخص‌های متناظر هر یک در

دو بعد کارکردی و بنیادین به عنوان کاتالیزور در مدل‌های تولید فضا، زمینه ارتقای کیفی مداخلات شهری را فراهم خواهد آورد.

شکل ۱۱- مدل نظری تولید فضای شهری معنویت مبنا در بخش مرکزی شهر مشهد

منبع: مدنی و دیگران، ۱۴۰۱

بر بعد روان شناختی، تص اویر ذهنی شخصی) و فضای اجتماعی (مبتنی بر خوانشی زمینه‌ای و فرهنگ مبنا از ارزش‌ها و هنجارها) هستیم. این امر، گامی مهم در جهت توسعه تحقیقات نظری حوزه تولید فضا در شهرسازی به یک مرحله بالاتر است.

منابع

- احمدخانی ملکی، بهرام و فرزین حق پرست (۱۳۹۵) «سنجش کیفی نور در فضاهای عبادی شهری با رویکرد معنویت بخشی به فضا»، نشریه مدیریت شهری، شماره ۴۴، صص ۹۱-۱۰۶.
- استراوس، کربین (۱۳۹۰) «مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای» (ابراهیم افشار، مترجم). تهران، نشرنی (نشر اصلی اثر ۱۹۹۰).
- امیدواری، س. (۱۳۸۷) «سلامت معنوی، مفاهیم و چالش‌ها، پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم»، ۱ (۱)، ۵۸-۱۷.
- ایمان، محمد تقی و منیژه محمدیان (۱۳۸۷) «روش‌شناسی نظریه زمینه‌ای»، فصلنامه علمی- پژوهشی روش‌شناسی علوم انسانی،

می‌توان گفت که هرچند استنباط تئوری پست‌مدرنیسم ارائه مکمل‌های دقیق فضایی در دوران معاصر است و استدلال می‌کند که شیوه‌های تولید مشخصاً فضایی هستند، علاوه بر آن اشاره به این دارد که در یک معنی منحصر به فرد، ما خودمان بخشی از فضا هستیم و از این رو چنین فضایی جهت تولید و باز تولید خود، نیازمند خوانش ابعاد وجودی (درونی- ذهنی) و فرهنگی (اجتماعی) که زیرمجموعه بعد ساختاری‌اند (معیارهای ترجیحاتی)، در کنار خوانش مؤلفه‌های بعد توزیعی که مبتنی بر مقوله فضای عینی و دریافت‌های تیپولوژیکی- کالبدی (معیارهای مشاهده‌ای) است نیز می‌باشد.

بنابراین در راستای ادراک و نقشه‌یابی معنویت در فضای شهری نیازمند خوانشی سه‌گانه از فضای عینی (مبتنی بر خوانش مؤلفه‌های فضای قدسی سنتی)، فضای ذهنی (مبتنی

- ۴(۱۴، ۵۴-۳۱)
۵. ایمانی خوش‌خو، محمدحسین و مهدیه شهراپی فراهانی (۱۳۹۷) «**ارائه چارچوب مفهومی ادراک گردشگران فرهنگی از سفر با تأکید بر معنویت (مطالعه موردی: اصفهان)**»، نشریه باغ نظر، شماره ۶۸، صص ۴۹-۵۸.
۶. پورجعفر، محمدرضا و محمدرضا بمانیان و فریال احمدی و علیرضا صادقی (۱۳۸۹) «**بازخوانی هویت معنوی و انگاره‌های قدسی در مساجد شیعی**»، فصلنامه علمی- پژوهشی شیعه‌شناسی، سال هشتم، شماره ۳۰، تابستان، صص ۳۷-۷۰.
۷. خواستار، حمزه (۱۳۸۸) «**ارایه روشی برای محاسبه پایایی مرحله کدگذاری در مصاحبه‌های پژوهشی**»، نشریه روش‌شناسی علوم انسانی بهار، شماره ۵۸ رتبه علمی- پژوهشی (وزارت علوم ۱۴)، صص ۱۶۱-۱۷۴.
۸. شاهرودی، عباسعلی و سید حمزه حسینی و زینب مومنی (۱۳۹۳) «**بررسی میزان انطباق معماری مساجد با نیازهای زنان (مطالعه موردی: مساجد شهرستان ساری)**»، فصلنامه مطالعات علوم شهرهای ایرانی اسلامی، شماره هجدهم، صص ۵۳-۳۹.
۹. شرفی، مرجان (۱۳۹۷) «**نظریه معرف نقش برنامهریزان و مردم در فرایندهای مشارکتی در محیط برنامهریزی شهری ایران**»، پایان‌نامه دکتری، رشته شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت، دانشکده هنر و معماری.
۱۰. شفیعا، سعید و ثنا محمدی (۱۳۹۶) «**ارائه الگوی تجربه معنوی گردشگران زن از هیئتجهایک (بررسی موردی: زنان تهران)**»، دومین همایش گردشگری و معنویت، تهران، دانشگاه علم و فرهنگ.
۱۱. شفیعا، سعید و محمدجواد درودیان (۱۳۹۶) «**مفهوم‌سازی درک معنویت در رویداد پیاده‌روی اربعین حسینی: بر اساس تجربه میدانی**»، اولین همایش بین‌المللی گردشگری، جغرافیا و محیط‌زیست پاک، همدان، دبیرخانه همایش.
۱۲. شفیعا، سعید و مهدیه صباغ‌پور آذریان (۱۳۹۵) «**تبیین مفهوم معنویت در گردشگری با استفاده از تحلیل محتوا**»، فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری، سال یازدهم، شماره ۳۵، پاییز، صص ۱۰۷-۱۲۷.
۱۳. صحاف، خسرو (۱۳۹۰) «**معنا در معماری ایرانی**»، هویت شهر، سال دهم، شماره ۲۵، بهار، صص ۵۱-۶۰.
۱۴. عابدی جعفری، ح. و ع. رستگار (۱۳۸۶) «**ظهور معنویت در سازمانها: مفاهیم، تعاریف، پیش‌فرض‌ها و مدل مفهومی، علوم مدیریت ایران**»، ۲ (۵)، ۹۹-۱۲۱.
۱۵. عابدی جعفری، حسن و عباسعلی رستگار (۱۳۸۶) «**ظهور معنویت در سازمان‌ها مفاهیم، تعاریف، پیش‌فرض‌ها، مدل مفهومی**»، فصلنامه علوم مدیریت ایران، سال دوم، شماره ۵، صص ۹۹-۱۲۱.
۱۶. کرسول، جان (۱۳۹۴) «**پویای کیفی و طرح پژوهش: انتخاب از میان پنج رویکرد (روایت پژوهی، پدیدارشناسی، نظریه زمینه‌ای، قوم‌نگاری، مطالعه موردی)**» (حسن دانایی فرد و حسین کاظمی، مترجمان). تهران، صفار (نشر اصلی اثر ۲۰۰۷).
۱۷. لک، آزاده (۱۳۹۲) «**بازآفرینی حس دل‌بستگی به مکان در بازسازی محلات مسکونی پس از زلزله بم**». رساله برای دریافت درجه دکتری طراحی شهری، دانشگاه شهید بهشتی.
۱۸. مدنی، فرزانه (۱۳۹۹) «**تبیین ملاحظیات معطوف به مدل نظری تأثیرگذاری معنویت در فرایند تولید فضای شهر**
- مشهد با تأکید بر دیدگاه خوانش مخاطب**»، پایان‌نامه دکتری، رشته شهرسازی دانشگاه کرمان، دانشکده هنر و معماری.
۱۹. مدنی، فرزانه و دیگران (۱۴۰۰) «**کاربرد روش‌شناسی فرامطالعه در واکاوی تغییر پارادایم‌ها به رهیافت شهرسازی معنویت‌مبنا**»، تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، شماره ۶۳، صص ۴۰۳-۴۲۵.
۲۰. مدنی، فرزانه و دیگران (۱۴۰۱) «**بررسی تأثیر مؤلفه‌های مکانی بر تولید فضای معنویت‌مبنا در مقیاس شهری (مورد پژوهی: منطقه ثامن شهر مشهد)**»، برنامه‌ریزی و آمایش فضا، شماره ۲۶ (۱ و ۱۴۰۱)، صص ۸۹-۱۱۷.
۲۱. نصر، حسین (۱۳۸۹) «**هنر و معنویت اسلامی**»، ترجمه رحیم قاسمیان، تهران، موسسه انتشارات حکمت جاویدان.
۲۲. واحدیان عظیمی، ا. و ا. رحیمی (۱۳۹۲) «**تبیین مفهوم معنویت: تحلیل محتوای قراردادی، تحقیقات کیفی در علوم سلامت**»، ۲ (۱)، صص ۱۱-۲۰.
۲۳. Ardalan Nader (2016) The Quest for a Spiritually Inspired, Holistically Sustainable Habitat: Nuran- The City of Illumination, Isfahan
۲۴. Ardalan, N, & Barrie, T, (2016) Arguments for a Spiritual Urbanism, Architecture, culture and spirituality, Urbanism, spirituality and well being symposium.
۲۵. Bartolini, N, MacKian, S, & Pile, S, (Eds.) (2018) Spaces of Spirituality (1st ed.) Routledge, DOI: https://doi.org/10.4324/9781315398426.
۲۶. Beaumont, Justin, & Baker, Christopher, (Eds) (2011) Postsecular Cities: Space, Theory and Practice, London & N, Y.; Continuum, DOI: http://dx.doi.org/10.5040/9781472549198.
۲۷. Benedikter, R, Moltz, M, (2012) The rise of neo-integrative worldviews: Towards a rational spirituality for the coming planetary civilization? In Hartwig, M, Morgan, J, (Eds), Critical realism and spirituality (pp, 29-74) London & New York: Routledge.
۲۸. Bermudez, J, (2016) Arguments for a Spiritual Urbanism IN_BO, 7 (9), 104- 115, DOI: https://doi.org/10.6092/issn.2036-1602/6295.
۲۹. Birch, R, A, & Sinclair, B, R, (2013) Spirituality in Place: Building Connections Between Architecture, Design, and Spiritual Experience, DOI: 10.17831/REP:ARCC%Y116.
۳۰. Brand, R, & Gaffikin, F, (2007) Collaborative planning in an uncollaborative world, Planning theory, 6 (3), 282- 313, DOI: 10.1177/1473095207082036.
۳۱. Cirstea, A, (2015) Mapping British Women Writers' Urban Imaginaries" Space, Self and Spirituality", Coventry University, UK, DOI: https://doi.org/10.1093/cww/vpp026.
۳۲. Corbin and J, Strauss, A, (2015) Basics of Qualitative research ; Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory, London: Sage.
۳۳. Creswel, J. W. (2012) Educational Research: Planning, Conducing and Evaluating Quantitative and Qualitative Research. Boston: Pearson Education, Inc.
۳۴. Davoudi, S (2015) panning as practice of knowing , planning theory & practice, DOI: doi/abs/10,

1177/1473095215575919.

۳۵. Ersahin, Zehra & Boz, Nevfel, (2018) Urban Spirituality: Need for Connectedness and Communication, 9, 762- 781, DOI: 10, 31198/idealkent, 487461.
۳۶. Gies, V, (2022) Salvation to go: the development of spiritual spaces within infrastructures of traveling
۳۷. Hegner, V, & Margry, P, J, (Eds,) (2016) Spiritualizing the City: Agency and Resilience of the Urban and Urbanesque Habitat (1st ed,) Routledge, DOI: [https://doi.org/10, 4324/9781315680279](https://doi.org/10.4324/9781315680279).
۳۸. Heidari, Ali akbar and TojarGhalavand, Samira, (2014) Making the Public Spaces with Spiritual Strategy in Bushehr, Social and Behavioral Sciences, Volum 159, December 2014, Pages 722- 731, DOI: [doi/ 10, 1016/j, sbspro, 2014, 12, 461, https://www.academia.edu/28898870/ Arguments_for_a_Spiritual_Urbanism](https://www.academia.edu/28898870/Arguments_for_a_Spiritual_Urbanism).
۳۹. Ivanescu, C, (2012) Postsecular cities: space, theory and practice, edited by Beaumont, Justin and Christopher Baker, Social Anthropology, 3 (20), 331- 332.
۴۰. James W, Jones, Ed, D, (2009) selection of grounded theory as an appropriate research methodology for dissertation, The grounded theory review, 8 (2), 22- 34.
۴۱. Manouchehrifar, B, & Forester, J, (2021) Rethinking Religion and Secularism in Urban Planning, Planning Theory & Practice, 22 (2), 269- 317.
۴۲. Sandercock , Leonie (2006) Spirituality and the urban professions: The paradox at the hearth of planning , planning theory & practice, DOI: [doi/abs/10, 1080/14649350500497471](https://doi.org/10.1080/14649350500497471).
۴۳. Senbel, M (2021) Spirituality and Urban Agriculture: Environments that Inspire Awe, Humility, and Reverence.
۴۴. Sheldrak ,Philip. (2006) Spirituality and the Urban. CITIES AND HUMAN COMMUNITY,107-118.
۴۵. Sheldrake, P. (2014) The spiritual city: Theology, spirituality, and the urban. John Wiley & Sons.
۴۶. Tremlett, P, F, (2022) Urbanism and religious space, The Oxford Handbook of Religious Space, 58.
۴۷. Yeolekar, S, D, & Tarar, A, (2022) Triggering Sustainable Urbanism Through Space Planning and Design, In Sustainable Engineering, Energy, and the Environment (pp, 3- 11) Apple Academic Press.

